

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГУЦОЛ АЛІНА ВОЛОДИМИРІВНА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри
історії України та спеціальних
галузей історичної науки
д-р іст. наук, професор
Н.Р. Темірова
« ____ » _____ 2024 р.

**ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА ТА
НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ ХХ СТ.**

Спеціальність 032 Історія та археологія

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:
Мартинчук І.І., доцент кафедри
історії України та спеціальних
галузей історичної науки,
канд. іст. наук, доцент

Оцінка _____ / _____ / _____

Голова ЕК: _____

Вінниця - 2024

АНОТАЦІЯ

Гуцол А.В. Греко-католицька церква та націоналістичний рух в Україні ХХ ст. Спеціальність 032 «Історія та археологія», освітня програма «Історія та археологія». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У бакалаврській роботі досліджено напрямки діяльності, визначено спільності та розбіжності у поглядах на майбутнє української нації Греко-католицької церкви та націоналістичних рухів у ХХ ст. як проявів суспільного продукту внутрішнього розвитку українського суспільства. Встановлено, що на початку ХХ ст. формується нова генерація священнослужителів – громадських діячів, які усвідомлювали необхідність боротьби за національно-політичний суверенітет України, мають тісні зв'язки з національно-визвольним рухом – передусім із центром УНДО.

Робиться висновок про те, що ставлення діячів ГКЦ до різних політичних партій і організацій було неоднозначним. З одного боку, лідери підтримували дії націоналістів, а з іншого, різко засуджували терористичні акти оунівців. Націоналісти підтримували церкву не через віру в Бога, а через авторитетність інституції. Використовуючи її вплив та сприймання її як частину української традиції.

Ключові слова: Українська Греко-Католицька Церква, націоналістичний рух, священство, національно-визвольний рух, Українське національно-демократичне об'єднання.

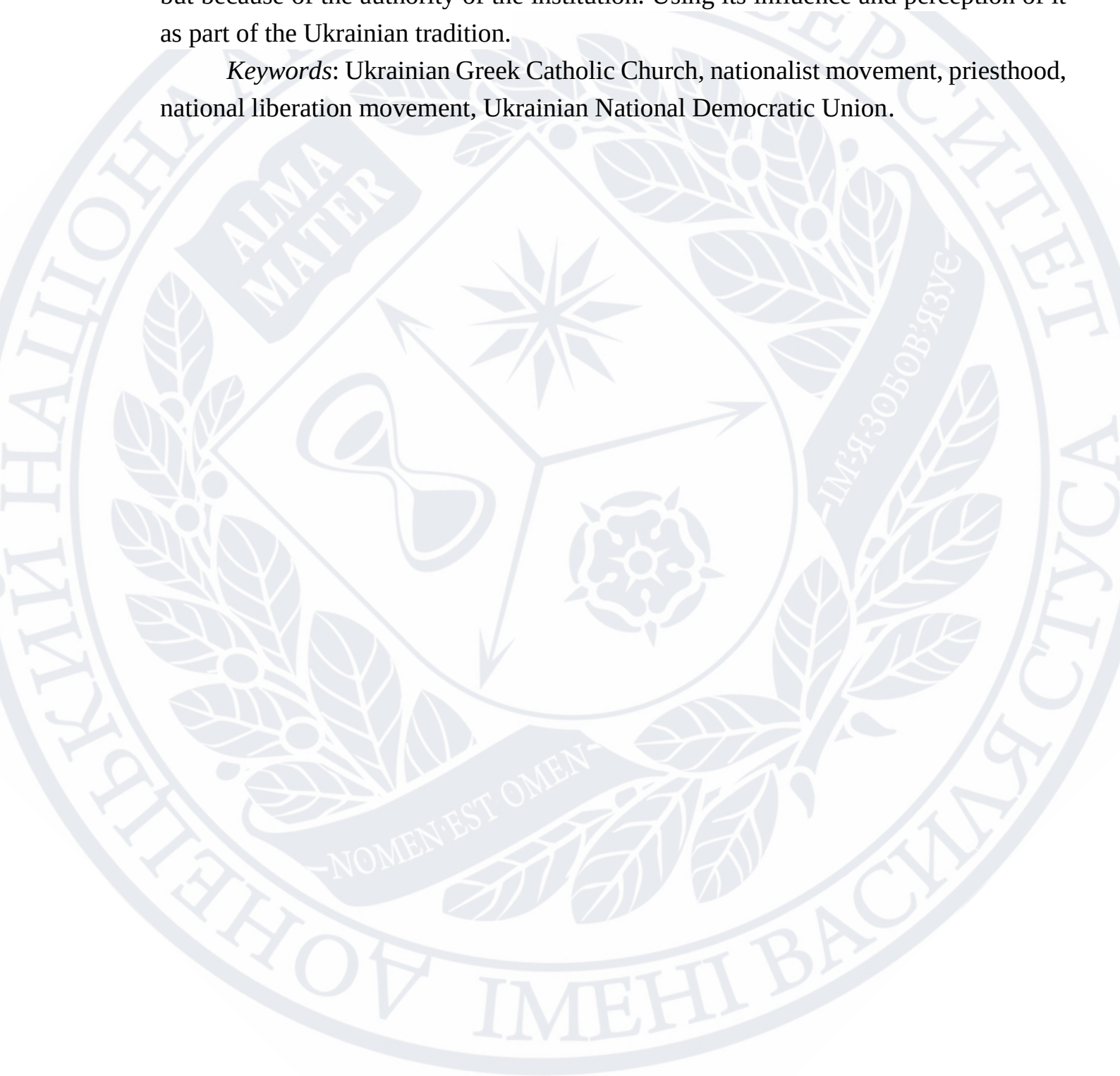
ABSTRACT

Hutsol A.V. Greek Catholic Church and nationalist movement in Ukraine in the 20th century. Specialty 032 «History and archeology», educational program «History and archeology». Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

In the bachelor's work, the areas of activity were investigated, commonalities and differences in the views on the future of the Ukrainian nation of the Greek Catholic Church and nationalist movements in the 20th century were determined. as manifestations of the social product of the internal development of Ukrainian society. It was established that at the beginning of the 20th century a new generation of clerics - public figures, who were aware of the need to fight for the national and political sovereignty of Ukraine, are forming, have close ties with the national liberation movement - primarily with the UNDO center.

It is concluded that the attitude of the members of the GCC to various political parties and organizations was ambiguous. On the one hand, the leaders supported the actions of the nationalists, and on the other hand, they sharply condemned the terrorist acts of the Ukrainians. Nationalists supported the church not because of faith in God, but because of the authority of the institution. Using its influence and perception of it as part of the Ukrainian tradition.

Keywords: Ukrainian Greek Catholic Church, nationalist movement, priesthood, national liberation movement, Ukrainian National Democratic Union.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 СТАНОВИЩЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ У ХХ СТ.	12
1.1 Українська Греко-Католицька Церква у 1900–30-ті рр.	12
1.2 Українська Греко-Католицька Церква і радянська влада у 1940–80-ті рр.	17
1.3 Розвиток націоналістичного руху в Україні у ХХ ст.	22
РОЗДІЛ 2 СТОСУНКИ ГКЦ З УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛІСТИЧНИМ РУХОМ	29
2.1 Спільність ідейних цінностей християнства та націоналізму	29
2.2 Ставлення греко-католицької церкви до націоналістичного руху	32
2.3 Участь греко-католицьких священників у націоналістичному русі	36
РОЗДІЛ 3 ПОГЛЯДИ ЛІДЕРІВ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ ТА ЦЕРКВИ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ	41
3.1 Роздуми священства про український інтегральний націоналізм	41
3.2 Ідеологи українського націоналізму про церкву та її роль у творенні нації	45
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ	52
ДОДАТКИ	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. Ставлення Української Греко-Католицької Церкви до націоналістичних рухів у ХХ ст. в Україні, знаходження компромісів, їх взаємодії є необхідною для розширення розуміння динаміки політично-релігійних відносин у контексті національної історії, висвітлення поглядів ідеологів та активних діячів Церкви та націоналістичного руху. Враховуючи період інтенсивного політичного та культурного розвитку України в ХХ ст., важливо розкрити взаємовпливи та взаємозв'язки між релігійною й політичною сферами життя країни. УГКЦ як ключовий гравець у цьому контексті виступала не лише як релігійна установа, але й активний учасник національно-визвольного руху, що надавало значний вплив на суспільні та політичні процеси. Не дивлячись на тотальний наступ на духовність та Церкву у роки радянської влади, християнські цінності в Україні лишалися не лише актуальними, але й інтегральною частиною національної ідентичності. У відродженій у 1989 році Українській Греко-Католицькій Церкві (УГКЦ), що об'єднала східне обрядове спадщину з Папським престолом, було покладено велику надію на відродження національної самосвідомості та національного руху в Україні. Діяльність УГКЦ завжди відзначалася пропагуванням принципів толерантності, терпимості та активної підтримки прав українського народу як духовних, так і загальнолюдських.

Питання, що розглядаються у студентському дослідженні, дозволять краще зрозуміти природу та механізми взаємодії між релігійними та націоналістичними ідеологіями в контексті формування національної ідентичності. Врахування ставлення УГКЦ до націоналістичних рухів сприятиме глибшому аналізу політичних стратегій церковного керівництва та їх впливу на курс української державності. Крім того, розгляд питання допоможе виявити і зрозуміти роль церкви у процесі утвердження національних цінностей, формування та підтримки національної ідеї серед українського населення.

Тема дослідження має й практичне значення, оскільки може слугувати теоретичним підґрунтям для розробки ефективних стратегій взаємодії між церквою та державою в сучасних умовах. Сучасні дискусії стосовно ролі Церкви в Україні та її впливу на політичні процеси і суспільство загалом знову ставлять питання про взаємини між Церквою та націоналістичним рухом. Вивчення історичного досвіду, зокрема ставлення УГКЦ до націоналістичних рухів у ХХ ст., є надзвичайно актуальним для розуміння сучасних викликів та можливостей. Врахування історичного досвіду у цій сфері дозволить уникнути помилок минулого та сприятиме побудові позитивних відносин між церковними та політичними установами для блага українського суспільства.

Значимість дослідження ставлення УГКЦ до націоналістичних рухів полягає в тому, що воно дозволить краще зрозуміти динаміку взаємин між Церквою та націоналістичними рухами в умовах політичних, соціальних і культурних трансформацій. Таке дослідження може пролити світло на роль Церкви у формуванні національної ідентичності та сприяти розвитку національної свідомості в Україні.

Об'єктом дослідження є Українська Греко-Католицька Церква.

Предметом дослідження є напрямки взаємодії УГКЦ з націоналістичними рухами України у ХХ ст. До предметного поля належить аналіз взаємодії греко-католицьких священників з різними націоналістичними організаціями та рухами, їх участь і ставлення до цих рухів. Розглядається вплив ідеологічних позицій УГКЦ на формування та розвиток націоналістичних рухів в Україні. Дослідження зосереджене на ролі церкви у підтримці або спротиві націоналістичним ідеям, враховуючи політичні та соціальні зміни в країні.

Хронологічні межі дослідження охоплюють ХХ ст. – найдраматичніший період історії УГКЦ. Нижня хронологічна межа охоплює перші десятиліття, пов'язана з приходом станиславівського єпископа Андрея Шептицького на митрополичий престол у 1901 р., що врівноважило і посилило роль духовенства, а душпастирська і суспільно-культурна діяльність Церкви сягнула свого

найбільшого розквіту. Верхня хронологічна межа охоплює осінь-зиму 1989 р., коли процес легалізації УГКЦ став невідворотним і знайшов відображення в наступних подіях: 17 вересня у Львові відбулася масова маніфестація галичан за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ); 29 жовтня 1989 р. оголосила про своє повернення в лоно батьківської віри парафія Спасо-Преображенської церкви у Львові на чолі з Я. Чухнієм; 1 грудня 1989 р., після зустрічі Михайла Горбачова з папою Іваном Павлом II було дозволено реєструвати парафії УГКЦ.

Історіографія проблеми базується на проблемно-хронологічному методі. Аналізуючи історіографію дослідження можна виділити декілька ключових тематичних напрямків. Перше, автори які досліджували проблему націоналізму та націоналістичних рухів: В. Виздрик, О. Вітвіцький, Г. Касьянов, О. Зайцев, Г. Шендюх та Ю. Щур. Автори розглядають націоналізм як ідеологічне явище, що виникає з багатьох різних перспектив, таких як політична, соціокультурна, релігійна та інші. Загальний аналіз розглянутих робіт показує, що дослідження націоналізму в українському контексті визначається різноманітністю підходів, що використовуються вченими. В роботах П. Шендюха «Терористична діяльність національно-визвольного руху у Східній Галичині в міжвоєнний період» [53] та Ю. Щура «Національний рух Опору на Наддніпрянщині у 20-ті роки XX століття» [55] увагу зосереджено на історичному контексті, досліджуючи розвиток українського націоналізму в певний період часу, наприклад, між двома світовими війнами чи після них. Інші автори, а саме В. Виздрик, О. Вітвіцький Г., О. Зайцев, розглядають націоналізм у контексті релігійних чи етнічних взаємозв'язків, досліджуючи його вплив на культурні або політичні процеси [4; 5; 18; 19]. Загальна тенденція показує, що дослідники вивчають націоналізм з різних точок зору, а їх дослідження відображають широкий спектр підходів та інтерпретацій цього складного явища.

Другу групу складають роботи, автори яких досліджували комплекс питань, пов'язаних з УГКЦ – історія, церковні діячі, вплив Церкви на українське

суспільство, роль у формуванні української держави тощо. Це дослідження В. Гаврилова, Т. Горана, І. Дрогобицького, О. Карліної, Н. Кісь. Н. Концур-Карабіновича, І. Пилипіва, А. Поліщука тощо. Тематично історіографія поділяється на дослідження різних аспектів історії Церкви, таких як її становлення, взаємодія з державою, вплив на культуру та освіту, а також роль у національному відродженні. Автори акцентують увагу на різних періодах історії Церкви, від середньовіччя до сучасності, враховуючи специфіку кожного часу та його вплив на релігійне життя.

Наступну групу досліджень поєднує розгляд проблем щодо взаємодії націоналізму та християнської церкви. Це такі автори як В. Ільницький, А. Коваль, О. Огірко, В. Прокопов, В. Ухач, В. Стефанів та Б. Яцун. Кожен з дослідників має свою позицію щодо висвітлення розглянутих проблем. Отож питання взаємодії розглядаються підходячи з двох позицій – церкви та націоналізму. Ці поняття мають свої ідеологічні особливості й автори в більшості у цьому погоджуються. Можна погодитись, що взаємодія між націоналізмом і християнством є складним і багатогранним явищем, яке відображає різноманітні аспекти взаємодії між релігією, культурою та політикою.

Таким чином, можна констатувати, що посилення інтересу до взаємин греко-католицької церкви та націоналістичних рухів є цілком закономірним. Дослідники звертали увагу на ідеологічні аспекти, соціальну та культурну сфери, військові події, взаємодію між церквою та націоналізмом у різні історичні періоди.

Водночас, тема не є цілком вичерпаною. Вона потребує подальшої систематизації. Відсутнє порівняння ідеологічного та організаційного протистояння і пошуку шляхів порозуміння між ними.

Методологічною базою дослідження є наукові принципи історизму, об'єктивності, комплексності та аналітичності. В роботі використано історичні матеріали, документи, які стосуються ставлення УГКЦ до націоналістичних рухів у XX ст. в Україні.

Застосовано комплексний підхід до аналізу інформації з урахуванням різних точок зору та інтерпретацій. Для характеристики ставлення УГКЦ до націоналістичних рухів використано порівняльний метод, який дозволяє визначити спільність та відмінність у поглядах різних сторін. Також застосовано описовий та структурно-системний методи аналізу діяльності УГКЦ та націоналістичних організацій, їхніх взаємин та впливу на суспільство. При цьому враховано причинно-наслідкові зв'язки між подіями та явищами, що відображають роль УГКЦ у формуванні національної ідентичності та політичних процесах в Україні.

Метою дослідження є визначення ставлення УГКЦ до націоналістичних рухів у XX ст. в Україні.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань:

- Проаналізувати історичний контекст розвитку націоналістичних рухів у XX ст. в Україні;
- розглянути зміст офіційних документів глави УГКЦ щодо участі Церкви у націоналістичних рухах;
- дослідити взаємини греко-католицьких священників та націоналістичних організацій як УВО та ОУН;
- визначити вплив націоналістичних рухів на діяльність та позицію УГКЦ у суспільстві;
- проаналізувати напрями дій та значення взаємин між УГКЦ та націоналістичними рухами у контексті сучасної історичної науки.

Джерельна база дослідження складає достатньо широке коло джерел, які були використані у бакалаврській роботі. Серед них: офіційні документи УГКЦ, програмні документи націоналістичних організацій, виступи провідних діячів.

У групі віднесемо офіційні документи Церкви. Серед них найбільшої уваги заслуговує Пастирське послання Архієрейського Синоду УГКЦ [23], що слугувало джерелом для окреслення офіційної думки УГКЦ про любов до

Батьківщини у форму патріотизму, а не націоналізму. Для підтвердження позиції священства використовувалася й ідеологічне джерело Християнства – Біблія [2].

До наступної групи джерел офіційні програми націоналістичних організацій віднесемо видану Політичну Платформу Легії Українських націоналістів, де маємо інформацію про ставлення до релігії у документах політичної партії. Окрім цього – Декалог ОУН – 10 заповідей українського націоналіста, що укладено 1929 року і затверджені як дійсні XVI Великим Збором Українських Націоналістів (ВЗУН) (автор – Ленкавський Степан); 12 прикмет характеру українського націоналіста (автор – Осип Мащак); 44 правила українського націоналіста (Написані кров'ю на стіні польської в'язниці, автором вважається Дмитро Мирон-Орлик, затверджені в якості дійсних XVI ВЗУНом [26].

Важливим джерелом щодо висвітлення думки націоналістичних рухів про церкву вважаємо написану ідеологом націоналізму Д. Донцовим роботу «Церква і націоналізм», де автор глибоко аналізує розкриває пріоритети спільної діяльності та причини непорозуміння між обома сторонами [8].

До висвітлення цієї теми можна додати такі джерела як виступ з доповіддю на християнському конгресі єпископа-помічника Глави УГКЦ Любомира Гузара [9], де він також підтримав думку Синоду. Також у було використано цитати з виступів, послань та листів А. Шептицького та Г. Хомишина [36; 52].

Отже, джерельна база бакалаврської роботи є досить розголуженою та складається з джерел, що дозволяють вивчати різні аспекти взаємовідносин УГКЦ та націоналістичних рухів у XX ст.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі взаємин УГКЦ та націоналістичних рухів у XX ст. в Україні на основі широкого кола джерельних матеріалів авторка надає інтерпретації поглядів ідеологів українського націоналізму на місце Церкви і християнської релігії в боротьбі за національне визволення та в майбутній Українській державі; ставлення ОУН до ролі ГКЦ у громадсько-політичному та культурно-релігійному житті українців

Галичини; позицію митрополитів, зокрема Андрея Шептицького та його прихильників щодо становлення і розвитку націоналістичного руху в Галичині.

Бакалаврська робота має логічно побудовану *структуру*, складається з трьох розділів, зміст яких відповідають поставленим завданням і результатам дослідження.

У першому розділі авторка розкриває стан і напрями діяльності Українська Греко-Католицька Церква у XX ст. Матеріали, використані у другому розділі дозволяють проаналізувати стосунки ГКЦ з українським націоналістичним рухом, зокрема участь греко-католицьких священиків у націоналістичних рухах. У третьому розділі розглянуто і схарактеризовано погляди лідерів націоналістичного руху та Церкви на формування української нації.

Загальний обсяг роботи становить 61 сторінку, з яких основний текст – 51 сторінка, також в роботі наявні додатки у вигляді фотографій видатних представників Церкви та націоналістичного руху.

РОЗДІЛ 1 СТАНОВИЩЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ У ХХ СТ.

1.1 Українська Греко-Католицька Церква у 1900–30-ті рр.

У ХХ ст. в історії греко-католицької церкви чітко виділяються три якісно різні періоди: 1-й період охоплює 1900–1946 рр., коли душпастирська і суспільно-культурна діяльність Церкви сягнула свого найбільшого розквіту; 2-й період – 1946–1989 рр., коли Церква була під заборобою й існувала в підпіллі; 3-й період почався 1989 р., коли вона вийшла з підпілля і почала відбудовувати свої структури й налагоджувати нормальне релігійно-церковного життя.

Кожний із цих періодів мав свого главу Церкви. 1900–1944 рр. її очолював митрополит Андрей Шептицький, 1944–1984 рр. її главою був верховний архієпископ і кардинал Йосип Сліпий, а 1984–2000 рр. її очолював верховний архієпископ і кардинал Мирослав-Іван Любачівський [21].

Головні тенденції розвитку політичного, економічного та духовного життя галицьких українців, як і загалом усього українського народу, в 1900–30-ті рр. в основному були визначені наслідками української національно-визвольної боротьби 1917–21-х рр. Усупереч своєму прагненню до державної самостійності, українці знову були насильно включені до складу чужонаціональних держав, які проводили щодо них виразно дискримінаційну та асиміляційну політику.

Політика польської держави щодо українців Галичини була спрямована на ліквідацію процесу етногенезу українського народу та обмеження його можливостей для соціального розвитку і зростання. Однак, у порівнянні з відповідною політикою комуністичних режимів Радянського Союзу у міжвоєнний період, репресивні заходи польської держави щодо українців були

відносно слабкими і не могли серйозно підірвати розвиток української етнічної спільноти в Галичині.

У міжвоєнний період УГКЦ заснувала богословську академію та богословське товариство. Діяли богословське товариство, церковна бібліотека та хор громади. Церква співпрацювала з аматорським театром, фольклорним гуртком та «Просвітою». У співпраці з «Рідною школою» видавав журнал «Місіонер» та церковний часопис «Вісник», вони були надруковані і передані дитячому будинку. У дитячому будинку заснував товариство по боротьбі з алкоголем і нікотиним. УГКЦ підтримували УНДО, а згодом було засновано власну політичну партію – УХО (Українська християнська організація), клерикально-консервативну партію – Українську католицьку народну партію.

У цей період остаточно викристалізувався національний характер греко-католицької церкви. Під керівництвом митрополита А. Шептицького діяли 16 єпископів, у Галичині УГКЦ нараховувала в 1920-х рр. 128 деканатів і 1907 парафій, де працювали 2298 священиків. Крім того, церква мала єпархії в Закарпатті й за океаном, була в авторитеті серед українства [34, с.9].

Уже з перших днів окупації Галичини польські військові та цивільні уряди на місцях розпочали репресії проти українських громадсько-політичних осіб та греко-католицького духовенства. Такі дії окупаційної польської влади загострили українсько-польські відносини. Ситуація спонукала до пошуку шляхів розв'язання цього складного питання. Активно включилися в цей процес і галицькі греко-католицькі ієрархи [39, с.289].

Греко-католицька церква відігравала важливу роль у житті галицьких українців тому, що була чи не єдиним альтернативним і традиційним носієм християнської релігії серед галицьких українців того часу. Не останню роль в цьому зіграв Ватикан. Конкордат 1925 р., не давала польському уряду можливості проводити щодо ГКЦ надто свавільну політику підпорядкування, жертвою якої в цей же період стала Православна Церква на Волині. Це дозволяло

греко-католицькому єпископату зберігати значну самостійність у діяльності своєї Церкви.

У своїй статті І. Пилипів наводить звіт Рогатинського повітового управління державної поліції від 19 лютого 1923 р., де наводилася наступна характеристика діяльності греко-католицького духовенства: «Значна кількість із духовенства належить до українських організацій..., священники беруть активну участь у політичному житті... Особливу активність проявляють під час перепису, виборів до Сейму... Під політичним поглядом усі українські священники негативно налаштовані до Польської держави, яку вважають за окупанта... свої ж душпастирські обов'язки священники трактують як явище побічне, яке виконують лише механічно... Головне завдання цих священників є політика, агітація...» [39, с.291]. Хоча є сумніви стосовно висловлювання про механічне виконання душпастирських обов'язків. Все-таки священники, особливо, монахи не можуть залишити мирське життя без глибоких переконань у свої цінності й віри. Цей звіт скоріше можна трактувати як доказ на користь активної участі ГКЦ в житті свого народу, не байдужість до їхнього майбутнього.

На той час більшість греко-католицьких священників вирізнялись добрим знанням історії України, особливостей української мови, світогляду українського народу, його звичаїв та традицій. Потужні зусилля духовенства було спрямовано на навчання та виховання памолоді в християнському та патріотичному дусі. Особливо ця робота мала розгортатись серед сільської молоді, а тому греко-католицькі священники проводили своєрідні соціально-політологічні дослідження на території, яку охоплювала їхня душпастирська діяльність [5, с.3].

На початку XX ст. видатним діячем ГКЦ був Архієпископ Андрей Шептицький (1901–1944). Його пастирська діяльність проходила у складний період двох світових воєн та не стабільності політичної влади. У цей період, завдяки його умінню бути лідером церкви і держави, греко-католицька церква досягла найвищого рівня за всю свою історію. За його ініціативою відкрито

семінарії для підготовки духовенства у Станіславі (нині Івано-Франківськ) та Перемишлі, засновано українські школи, молодіжні організації, лікарні та сиротинці. А. Шептицький підтримував українське мистецтво та культуру, допомагав й фінансував талановитих студентів.

У цей період греко-католицька церква вкладала значні кошти в економічний розвиток України. Архієпископ Андрей був першим, хто відвідав українських поселенців у Північній Америці та заснував греко-католицьку ієрархію для їхньої духовної опіки. Відроджуючи автентичні форми східного чернецтва.

Усвідомлюючи великий вплив на краян християнської літератури, церковні ієрархи на чолі з А. Шептицьким велику увагу приділяли праці релігійних видавництв. Найбільшим книговидавничим центром залишалося Василянське видавництво, де виходив популярний часопис «Місіонар» (наклад 50 тис. примірників). Кожна єпархія видавала власні «Вісники», великою популярністю користувалися релігійні журнали «Нива», «Богословія», «Дзвони», «Правда», часописи «Мета», «Нова Зоря», «Бескид», «Христос – наша сила» та багато інших [34, с.147].

УГКЦ активно займалася сиротами, утримувала притулки, сиротинці. Основний тягар витрат для підтримання належного життєвого рівня вдів і дітей-сиріт Церква змушена була брати на себе, для чого теж створювалися й функціонували відповідні благодійні фонди. Українські ієрархи неодноразово висловлювали свою стурбованість із приводу відсутності належного соціального захисту українських дітей з боку держави. Так, у пастирському листі 1931 р. Станиславівський єпископ Г. Хомишин підкреслював, що «держави нічим не причиняється до удержання установ харитативних, церковних і релігійних. Польські установи більш засібні, в польських установах на многі недомагання дивляться нераз через пальці, а в українських ті приписи є часто притокою заборони» [9, с.145].

Наприкінці 1930-х рр. УГКЦ на території нерадянської України налічувала 4370000 вірників, 3040 парохій з 4440 церквами. У п'ятьох єпархіях з двома Апостольськими адміністраторами діяли два єпископи та один митрополит. На західноукраїнських землях несли службу 2950 священиків, 520 ієромонахів (священиків-ченців), 1100 монахинь, 540 студентів богослов'я, 4 малі семінарії, 41 католицька організація та 38 часописів, журналів і видавництв. На території Закарпаття на цей час налічувалось 410000 греко-католиків. У 1936 р. в краї було зареєстровано 140000 чоловік православного віросповідання, їх обслуговувало 67 служителів культу (15 монахинь та 52 священики). На території Мукачівської греко-католицької єпархії наприкінці 1930-х рр. дві греко-католицькі вчительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200-250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала греко-католицька семінарія, яка готувала священиків [34, с.22].

УГКЦ підтримувала постійний зв'язок з апостольським престолом. Постійні контакти УГКЦ з Апостольською столицею відбувалися у процесі направлення українських юнаків на теологічні студії до Риму й організація тут греко-католицьких осередків духовної освіти. У відносинах між галицькими владиками А. Шептицьким, Г. Хомишиним, Й. Коциловським та Ватиканом можна прослідкувати динаміку від підтримки та гальмування діяльності митрополитів. Взаємини УГКЦ з апостольським престолом здійснювалися не лише шляхом контактів її ієрархів та священиків, але й безпосередньо вірними. Зокрема ці стосунки мали молитовний характер. Існувала практика направлення до Папи Римського замовлень Служб Божих. УГКЦ відкликала на духовні ініціативи Апостольського престолу, зокрема католицьку акцію. Контакти з апостольським престолом мали й молитовний вимір. Ватикан сповідував єкуменічні вартості, про що свідчила увага з нагоди відзначення ювілею Хрещення України-Руси [41, с.53].

У першій половині 1920-х рр. УГКЦ взяла на себе роль захисника прав і свобод українського народу від асиміляційної політики польської влади. Це

проявилось у підписанні 10 лютого 1925 р. конкордату між Ватиканом і польським урядом. Цей документ фактично визнавав статус УГКЦ не лише в релігійно-духовній сфері, а й надавав умови для її активної участі в суспільно-політичному житті у рамках чинного законодавства. Такий крок сприяв зміцненню позицій УГКЦ як важливого гравця на полі польсько-українських відносин, а також створив базу для подальшої участі церкви у громадському та політичному житті регіону. УГКЦ виявилася не лише духовним, а й соціальним і політичним фактором, що сприяв консолідації та зміцненню української спільноти в умовах складних політичних реалій.

1.2 Українська греко-католицька церква і радянська влада у 1940–80-ті рр.

Релігійна політика радянської влади на приєднаних у 1939 р. західноукраїнських землях ще не мала однозначно дискримінаційного щодо УГКЦ характеру. У 1939–1941 рр. тиск та репресії, спрямовані проти церковної організації та священнослужителів почали впроваджуватися, але не набули ще системного характеру [35, с.5].

Комуністичний журнал у номері від 9 жовтня 1939 р. звинуватив церковну інфраструктуру в антирадянській агітації та співпраці з «польською буржуазією». Водночас радянська влада закрила 20 українських греко-католицьких видань, а потім почала конфісковувати релігійні видання з бібліотек і книгарень. Семінарії та монастирі також були примусово закриті. 22 жовтня 1939 р. Український Народний Комітет видав наказ про експропріацію всього греко-католицького майна, включаючи церкви і монастирі. Повсякденна діяльність усіх греко-католицьких організацій була заборонена. Священики були визнані «особами, негідними суспільства» і обкладені непомірним податком у

розмірі 15000 рублів на рік. Архієпископ Андрей Шептицький особисто обговорив податковий тягар з Микитою Хрущовим і домогся його незначного зменшення.

9 жовтня 1939 р. Шептицький видав пастирський лист, у якому наголосив на серйозності нової ситуації для Церкви та необхідності виховувати дітей і молодь у дусі греко-католицької віри. Через кілька місяців митрополит закликав священників УГКЦ не підтримувати відкрито жодну політичну силу, щоб уникнути подальших репресій. Однак режим посилив антирелігійну кампанію і поповнив бюджет комсомольських газет. На школи чинився все більший тиск з метою включення атеїстичних предметів до навчальних програм, а традиційні релігійні свята були офіційно визнані робочими днями [6, с.31]. Процес поширення Російської Православної Церкви та впровадження атеїзму на території України був перерваний початком Другої світової війни, коли Західна Україна опинилася під нацистською окупацією.

У перші тижні війни керівництво та духовенство УГКЦ закликало людей зберігати спокій і безпеку доступними їм засобами. Уже 1 вересня 1939 р., коли розпочалося німецьке бомбардування Львова, Тернополя, Станіслава та інших міст Галичини, митрополичий ординаріат звернувся до духовенства із проханням застерегти вірних перед ідеологічною провокацією та різних агітаторів: «Не слухайте намов людей, що їх не знаєте, не поступайте без поради старших, відповідальних наших провідників духовних і світських» [35, с.7]. Митрополит Андрей, покликаючись на представників діючих національних суспільно-політичних структур та організацій, закликав українців краю остерігатися «... перед роз'єднанням, перед анархією, перед впливом ворожих комуністичних сил, що удають українських націоналістів або на них впливають» для того, щоб усвідомити «пропасть, куди намагаються завести нас вороги та обманені люди, сіючи тривогу і намовляючи до протизаконних дій, до не виконання воєнних повинностей, до непослуху законам і наказам воєнного часу» [14, с.128].

Початком ліквідації УГКЦ можна вважати арешт духовенства на весні 1945 р. та Львівський собор, який був проведений 8-10 березня 1946 р. Він був спрямований на дискримінацію та знищення Церкви. Рішення про приєднання греко-католицької парафії до православної було проголошено постановою собору «Про ліквідацію Берестейської унії 1596 р., про розрив з Ватиканом та про возз'єднання з Руською православною церквою». Де-юре церкви не існувало, але де-факто вона пішла в підпілля. З цього часу починається важкий та кривавий шлях переслідувань. Влада надавала ідеологічну, організаційну, а також фінансову підтримку ліквідації УГКЦ: 24 січня 1946 р. розпорядженням РНК СРСР за підписом В. Молотова з державних резервів було виділено 400000 рублів на різні витрати, пов'язані з Собором.

На основі даних, які наводить у своїй монографії отець-доктор І. Говера, бачимо, що «станом на 5 березня 1945 р. в ув'язненні перебували 296 греко-католиків, що не бажали відступати від своєї віри і не погоджувалися на умови проведення собору, з них 1 митрополит, 4 єпископи, 185 священиків, 11 настоятелів монастирів, 6 дияконів, 24 монахи, 9 студентів духовної академії, 223 члени ОУН, пов'язаних з духовенством, 33 світські особи». До того ж, І. Говера зазначає, що «у ніч на 12 квітня 1945 р. було заарештовано митрополита Йосифа Сліпого, єпископів Никиту Будку, Миколая Чарнецького, Григорія Хомишина та Івана Лятишевського. Крім них, під арешт потрапили багато священиків та церковного активу» [43, с.15]. Між 1945–1946 рр. органи державної безпеки заарештували понад 800 греко-католицьких священиків і засудили їх до тюремного ув'язнення терміном від 10 до 25 років.

Церковне життя в Галичині продовжувалося в підпіллі, частково завдяки діяльності єпископів, священиків, монахів і мирян, які поверталися з таборів і заслань. Таємні богослужіння відбувалися в приватних будинках, лісах і біля закритих храмів. Підпільні богослужіння часто відбувалися вночі, за зачиненими дверима, із завішеними вікнами. Кількість віруючих, які відвідували такі богослужіння не перевищувала кількох десятків. Перед богослужінням

відбувалася сповідь. Священики зазвичай носили лише єпитрахиль, яку можна було легко зняти і сховати в разі нападу. З міркувань безпеки священики не завжди носили церковні знаки.

Після розпуску монастирів і арешту настоятелів монахи і монахині жили невеликими громадами по троє-четверо і виконували устав свого згромадження. Чернечі спільноти поповнювалися молодими людьми, які приходили до монастиря за порадою монахинь і монахів. Також діяли таємні духовні семінарії, у яких здобувало освіту нове покоління священнослужителів.

Ярослав Приріз подає такі свідчення: «Люди збиралися і без священика на різні літургичні приватні молитви. Отже, і в той спосіб провадилося духовне життя підпільної Греко-Католицької Церкви. Значить, і самотійно працювали, без священика. Переважно правилися акафісти, Хресні дороги, вервиці відмовляли, і була та можливість, коли був священик в неділі і свята, коли була Літургія...» [43, с.16].

До початку 1950-х рр. радянська влада офіційно ліквідувала п'ять греко-католицьких єпархій і дві апостольські адміністрації, ув'язнила усіх владик. З греко-католицьких єпископів залишився на волі (перебував у Ватикані) Іван Бучко, якого у 1945 р. Папа іменував екзархом та апостольським візитатором для українців-католиків у Західній Європі. Лише третина священиків перейшли на православ'я, 15 % врятувалися втечею або еміграцією, половина усунених від служби були репресовані або перейшли в церковне підпілля [27, с.266-267].

Після смерті Йосифа Сталіна ГКЦ надіялась на віднову та послаблення утисків, але за часів Микити Хрущова в СРСР відновилися переслідування релігійних груп. У Галичині багато церков були закриті, а деякі священики, які втратили свої парафії, приєдналися до УГКЦ в катакомбах.

У 1962 р. зусиллями Ватикану, президента США та за рішенням радянського керівництва архієпископ Йосиф Сліпий мав змогу виїхати на Захід. Митрополит не хотів залишати країну, але Папа Римський наполіг, щоб він взяв участь у Другому Ватиканському Соборі. Перед від'їздом з Москви 4 лютого

1963 р. він призначив єпископом монаха-редемпториста Василя Величковського. У Римі митрополит Й. Сліпий розгорнув активну діяльність. Вже у 1963 р. там було засновано Український католицький університет св. Климента Папи, наступного року відкрито монастир для монахів-студитів, згодом посвячено собор Святої Софії – духовний центр українських греко-католиків, налагоджено видання журналу «Богословія». Митрополит підтримував зв'язок із краєм (здебільшого через Польщу), надсилав пастирські листи, діставав інформацію про діяльність релігійного підпілля [27, с.269].

На початку 1970-х рр. Москва розгорнула широку кампанію боротьби з «українським націоналізмом». Вбачаючи у пробудженні національної свідомості пряму загрозу тоталітарному комуністичному режимові, радянська влада вдалася до арештів та інших репресивних акцій з метою залякати народ і зупинити національний рух. Пік репресій припав на 1972–1973 рр. У грудні 1973 р. були заарештовані єпископи С. Дмитерко та І. Слезюк, ще кілька священників. Невдовзі підступно було вбито підпільних священників І. Кривого та П. Чучмана [27, с.271].

У жовтні 1978 р. кардинал Кароль Войтила став новим єпископом Риму. Його прихід ознаменував помітне погіршення відносин між Ватиканом і Радянським Союзом: У 1979 р. новий Папа надіслав листа Патріарху Йосипу Сліпому, в якому закликав український народ готуватися до відзначення свята разом з Римом та підтвердив легітимність Берестейської унії 1596 р. Також Святий Отець віддав шану всім греко-католикам, які постраждали за Христову Церкву. Папа нагадав радянському уряду про права людини і право кожного сповідувати свою релігію.

Лист Папи стривожив не лише Москву, але й Секретаріат християнської єдності на чолі з кардиналом Віллебрандом. Навесні 1980 р., після позачергової зустрічі українських єпископів у Римі, Московський Патріархат піддався критиці та висунув ультиматум. Невдоволення Московського Патріархату досягло найвищого пункту після проведення в Римі наступного Синоду УГКЦ, на якому

«Львівський собор» було проголошено неканонічним. В результаті демократизації СРСР наприкінці 1980-х рр. майже всі політичні в'язні, в тому числі греко-католицькі священники, були звільнені.

Майже всі політичні в'язні, в тому числі греко-католицькі священники, були звільнені. Вони очолили національний рух за права і свободи людини, заснований у Львові в 1987 р. Комітет захисту Української Католицької Церкви на чолі з Іваном Гелю видавав журнал «Християнський голос», організовував великі зустрічі для віруючих, збирав підписи під петицією з вимогою легалізації УГКЦ. Того ж року група українського католицького духовенства на чолі з єпископом Павлом Василюком оголосила, що виходить з підпілля [27, с.272]. Вони чітко вимагали відновлення УГКЦ. Цей рух особливо посилювався у зв'язку з відзначенням на державному рівні 1000-ліття хрещення Руси-України. УГКЦ фактично вийшла з підпілля, ставши вагомим чинником українського державотворення.

1.3 Розвиток націоналістичного руху в Україні у XX ст.

Націоналістичні рухи в Україні відіграли значну роль у формуванні та розвитку української ідентичності та боротьбі за незалежність країни протягом десятиліть. Їх огляд дає нам можливість краще зрозуміти динаміку та значення національної ідентичності в Україні на протязі її історії.

Один із ідеологів українського націоналізму, Степан Ленкавський підкреслював, що український націоналізм має дві площини вияву: націоналізм як ідеологія та націоналізм як рух. Згідно з ним, націоналістичний рух – «вияв дії українського націоналізму назовні, що впливає з внутрішніх потреб української нації». Коротка формула виглядає наступним чином: «націоналістичний рух – це націоналізм у дії».

Він поділяв націоналістичний рух на два види: «а) стихійний націоналізм – коли дія виникає то тут, то там незалежно від усяких організованих чинників; б) організований націоналізм – коли дія організована й спрямована в одне русло. Тоді творяться окремі націоналістичні організації, або партії» [56, с. 124].

У 1920 р. оформлюються добре структуровані націоналістичні течії, що мали власну ідеологію та програмні напрями. Вони виступали з вимогами революційної боротьби українського народу за своє визволення від поневолення. Український націоналізм стає багатовимірним поняттям, основою якого була ідея націоналістичного визволення. Чинники які вплинули на формування та розвиток національного руху були: розчарування у західних демократіях, що допустили повоєнний поділ України між державами-сусідами; еволюція Польської держави з парламентського урядування до авторитарного режиму; зростання тоталітаризму в Європі; антиукраїнський терор в УРСР.

Після виведення регулярних військових частин Армії Української Народної Республіки з України на територію, окуповану Польщею, боротьба проти радянської влади не припинилася. На українських землях, контрольованих більшовиками, вирував повстансько-партизанський рух. Політика Воєнного комунізму та економічна руїна (як наслідок довготривалої війни) викликали масовий спротив селянства. Селянство було основною соціальною базою антибільшовицької боротьби. За свідченнями офіційних радянських даних, лише на Київщині на початку 1921 р. діяло до 100 партизанських загонів. Цей рух набув поширення також і на Східній Волині, Поділлі, Катеринославщині, Полтавщині і ряді південних регіонів України [55, с.154-155].

Організований інтегрально-націоналістичний рух постав у Західній Україні та емігрантських колах із двох основних джерел – збройного українського підпілля і численних молодіжних угруповань, натхнених ідеями «чинного націоналізму». Липень 1920 р. в Празі було ухвалено рішення про створення Української військової організації (УВО), яка уособлювала збройне підпілля 1920-х рр. Засідання проходило під командуванням Євгена Коновальця.

Тоді було розпущено Стрілецьку раду, а натомість вирішено створити нову підпільну військову організацію для продовження збройної боротьби проти всіх окупантів України [19, с.176].

Серед керівництва військової організації спостерігалися прояви радянофільства. П. Мірчук писав, що на початку діяльності УВО в ній домінувало два напрямки: радикальний (Євген Коновалець) та помірковано-радянофільський (Дмитро Паліїв). Перший, як його охарактеризував Є. Коновалець, полягав у безкомпромісній боротьбі із усіма окупантами українських земель і відкидав будь-які прояви русофільства й полонофільства. Представники другого напрямку, підтримувані диктатором ЗУНР Є. Петрушевичем, у боротьбі проти Польщі хотіли бачити в Радянській Україні свого союзника [55, с.159].

Незважаючи на втрату державності в першій половині XX ст., українські національно-патріотичні сили продовжували вірити в ідею національної та незалежної держави, що призвело до посилення націоналістичного руху. У 1923 р. виникла група радикально налаштованих особистостей навколо журналу «Заграва», який редагував Д. Донцов. Серед них були і члени Української Військової Організації (УВО), які швидко утворили націоналістичну політичну партію – Українську партію Національної Роботи (УПНР). Її ідеологом і головним натхненником був Д. Донцов, а головою партії став С. Підгірський. УПНР мала своїх прихильників і на Волині. Вона існувала лише до 1925 р., коли група своїх активістів на чолі з Д. Палієвим, побачивши відхід від ідейних принципів боротьби, приєдналася до УНДО. Це призвело до повного розпаду партії. Проте, період її активності відіграв важливу роль у розвитку націоналізму.

Ідеї націоналізму швидко захоплюють українське студентство і молодь. Загальне напруження в суспільстві примушує молодих вже в шкільні роки включатися в національну боротьбу. Першими об'єдналися студенти підпільного українського університету, який діяв у Львові в 1919–24 рр., через заборону польської влади української вищої освіти. Підпільні умови вже

психологічно настроювали студентів і самих викладачів на боротьбу. Група Української Державницької Молоді (ГУДМ) – так назвалися молоді націоналісти, які, однак, тоді ще не мали чітко вироблених ідеологічних основ. Серед її членів були такі визначні пізніше діячі ОУН: Степан Охримович, Юліан Вассиян, Іван Габрусевич, Богдан Кравців.

Майже одночасно учні старших класів Львівських гімназій створюють підпільну Організацію Вищих Класів Українських Гімназій (ОВКУГ). Своїм завданням бачать пропаганду ідей націоналізму і тотальної боротьби, різко протиставляються всяким спробам поляків полонізувати українське шкільне життя. Крім того Організація видає нелегальний, перший тоді, молодіжний журнал «Метеор», всяко пропагуються нею серед молоді «Літературно-науковий вісник», твори Д. Донцова. ОВКУГ не обмежується Львовом, вона охоплює своєю мережею й інші міста.

Потреба консолідації та у боротьбі з підтримкою радянської ідеології в суспільстві призводить до створення у 1926 р. Союзу Української Націоналістичної молоді (СУНМ). Метою було перехід до політичних дій та проти більшовицької активізації молоді. Виникла на базі Студентських громад і Групи української державницької молоді. 1926–1928 рр. головою організації та редактором її органу «Смолоскипи» був О. Бондарович, згодом – Б. Кравців. Крім ідеологічної роботи, СУНМ брав участь у політичних акціях, зміцнив зв'язки з Українською військовою організацією, що спричинило масові арешти й спроби погромів із боку польських властей. У 1929 р. Союз став співзасновником Організації українських націоналістів [45].

Націоналістичний рух був активним й в еміграції. Як відомо, підрозділи Армії УНР були інтерновані до таборів Чехословаччини та Польщі. Згодом багато з тих, хто втік з окупованої більшовиками Наддніпрянської України, переїхали до Відня, Праги, Варшави та інших європейських міст. Таким чином, сформувалась досить велика українська громада. Найбільша кількість мігрантів стікалися до Чехословаччини. У Подєбрадах і Празі було засновано Українську

Господарську Академію, Академію мистецтв, Український Вільний університет та інші культурно-освітні установи. Видавалися також українські газети і журнали.

У 1921 р. була створена націоналістична організація української молоді, що діяла за кордоном – Група Української Національної Молоді (ГУНМ). Виникла в таборі інтернованих вояків Української Галицької армії у Чехословаччині. ГУНМ стояла на засадах боротьби за самостійну соборну українську державу, відкидаючи орієнтацію на інші держави. Складалася головним чином зі студентів, а також інтелігенції, військових робітників. Тісно співпрацювала з УВО, намагаючись об'єднати всі українські організації за кордоном на націоналістичному ґрунті. Голови – З. Петрів, Л. Макарушка, М. Коновалець, І. Гижа, С. Нижанківський, О. Бойдуник. Пресовий орган – місячник «Національна думка» та «Розбудова нації» [44].

12 листопада 1925 р. в Празі відбувся об'єднавчий з'їзд трьох організацій наддніпрянських емігрантів – Українського національного об'єднання (провідні члени – Микола Сціборський, Дмитро Демчук), Союзу визволення України (Юрій Коллард, Григорович) та Союзу українських фашистів (Леонід Костарів, Петро Кожевників). Було вирішено злитися в одну організацію із назвою Легія українських націоналістів (ЛУН) під проводом М. Сціборського.

Незабаром у ЛУН виник конфлікт двох концепцій: 1) базування ідеології винятково на українській державницькій традиції (М. Сціборський); 2) використання досвіду націоналістичних рухів інших народів, зокрема італійського фашизму (Л. Костарів і П. Кожевників). Офіційним став перший погляд, хоч члени ЛУН, не виключаючи й Сціборського, продовжували вивчати й використовувати досвід фашизму [19, с.183].

На I Конгресі український націоналістів, який проходив з 28 січня по 3 лютого 1929 р. було створено – Організацію Українських Націоналістів (ОУН). Була створена завдяки об'єднанню Української Військової Організації (УВО), Легії Українських Націоналістів (ЛУН), Групи Української Націоналістичної

Молоді (ГУНМ) та Союзу Української Націоналістичної Молоді (СУНМ). Ідеологія ОУН була сформульована в програмних документах організації. В основу покладено пріоритет інтересів нації, яка визнавалася «найвищим типом людської спільності». Метою боротьби проголошувалося створення незалежної Соборної Держави. На етапі національної революції передбачалося встановлення національної диктатури, створення законодавчих органів не шляхом загальних виборів, а «на засаді представництва всіх організованих суспільних верств» [4, с.74]. У своїй тактиці ОУН не абсолютизувала індивідуальний терор і стверджувала, що шлях до самостійності України лежить через масову національну революцію. Але зовсім відкидати бойових актів вона не могла, крім того, УВО не відразу розчинилося в ОУН. До середини 1930-х рр. вона зберігала певну самостійність та виступала як бойове крило ОУН.

З утворенням ОУН український інтегральний націоналізм остаточно оформився як окрема ідейно-політична течія. Відтоді змінилося й значення терміну «націоналізм» в українському політичному лексиконі. У міжвоєнній Західній Україні націоналістами називали себе члени різних політичних організацій, зокрема національно-демократичних (УНДО), лояльних до Польщі (Волинське українське об'єднання) і, навіть, радянофільських (Українська партія праці, Західноукраїнська національно-революційна організація). Однак поступово націоналізм став асоціюватися лише з його крайньою, найбільш войовничою формою, яка найповніше була втілена в ідеології ОУН [4, с.74].

Після вбивства Є. Коновальця у 1938 р. в ОУН відбувся розкол, і з того часу ОУН ((б) – бандерівці) (вживалося також (р) – революційна та СД – самостійники-державники) і ОУН ((м) – мельниківці) діють як окремі політичні сили, що переслідують спільну політичну мету. Окрім того, у повоєнний час у середовищі ОУН(б) стався конфлікт між групою представників ОУН(б) з України (М. Лебедь та ін.) та закордонною організацією С. Бандери. У результаті в 1956 р. в еміграції з'являється ще одна ОУН ((з) – закордонна), вони ж

«меншовики», або «двійкарі» (за іменем лідерів-засновників З. Матли та Л. Ребета).

ОУН(б) почала формувати власні збройні сили – Українську повстанську армію (УПА). Мета в ОУН(б) і УПА була спільною боротьбою за незалежну соборну Україну. Перші відділи УПА були сформовані в жовтні 1942 р. на Поліссі. В комплектуванні та навчанні її підрозділів взяли участь колишні офіцери і вояки українських батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд», більшість яких втекла з німецької служби до повстанців. Спочатку командувачем УПА був Д. Клячківський (псевдо – «Клим Савур»). Створено спеціальну розвідувальну й контр розвідувальну службу, центральний штаб та ін. Згодом Українська головна визвольна рада 30 травня 1947 р. видала постанову, у якій затвердила символічну дату створення УПА, а саме 14 жовтня 1942 р. Отже, 14 жовтня 1947 р. представники УПА святкували вперше свою річницю від дня створення. Основною метою УПА було створення суверенної Української держави [48, с.90].

Отож дослідження Українських націоналістичних рухів у ХХ ст. є надзвичайно важливим для розуміння сучасної політичної ситуації в країні, а також для вирішення сучасних проблем та викликів. Вони виявилися ключовими факторами в історії України, що суттєво вплинули на її політичний, соціальний та культурний ландшафт. Аналізуючи рухи можна прослідкувати етапи їхнього розвитку, від стихійних форм у період міжвоєнного часу до організованої опозиції у післявоєнні роки. Важливо враховувати історичний контекст, у якому ці рухи виникали та функціонували, а також їхній вплив на формування української національної ідентичності.

РОЗДІЛ 2 СТОСУНКИ ГКЦ З УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛІСТИЧНИМ РУХОМ

2.1 Спільність ідейних цінностей Християнства та націоналізму

В Енциклопедії Сучасної України надається визначення поняттю «націоналізм»: це почуття, ідеологія та політична дія, що серед усіх ідентифікацій людини найбільшого значення надає її належності до спільноти, названої нацією, та, відповідно, вважає цю спільноту важливою вартістю, а турботу про інтереси нації – непорушним обов'язком її членів» [15].

В українській науці термін «націоналізм» з'явився у 80–90 рр. XIX ст. Тоді він не мав ідеологічного забарвлення і ототожнювався з боротьбою нації за свої культурні, соціальні і політичні права. На початку XX ст. М. Міхновський уже свідомо вживав термін «український націоналізм» стосовно своїх ідеологічних висловлювань, фактичного з цього часу у політичній свідомості закарбувалося це твердження.

У своїх працях М. Міхновський пише: «націоналізм – це велетенська непоборна сила. Під її могутчим натиском ламаються, здається, непереможні кайдани, розпалюються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до того часу були під чужинцями гнобителями» [4, с.73-74].

Після поразки української революції 1917–1920 рр. термін «націоналізм» був досить швидко присвоєний радикальними націоналістичними угрупованнями в українському русі як на еміграції, так і на тих етнічних українських землях, які опинилися в складі держав-сусідів [22, с.43].

Міркуючи над причинами поразки українців у боротьбі за державність, Донцов дійшов висновку, що провідники українського національного відродження XIX–XX ст. страждали на «надрозвиток інтелекту», занадто вірили

у всесильність розуму, схилилися перед наукою, натомість не мали віри в силу власної національної ідеї. Український демократичний «націоналізм» засвоїв звуженої релігії розуму, проте йому бракувало релігійного запалу, без якого не може перемогти жодна ідея. Тож Д. Донцов поставив собі за мету створити новий світогляд, перейнятий достотою релігійною вірою в єдиний абсолют – націю. Мислитель свідомо прагнув змінити символічний код українців, який, на його думку, «провансальці» засмітили дискурсом гуманізму й умиротворення.

В своєму інтерв'ю історик О. Зайцев говорить про суперечність християнських цінностей та програмного документа українських націоналістів «Декалог українських націоналістів» так: «Певною мірою суперечить первісний варіант цього документу, де були положення, сформульовані в дусі донцовських принципів аморальності та імперіалізму, які ніяк не вкладалися в моральні заповіді християнства. Адже там йшлося про те, що націоналіст має бути готовим здійснити будь-який злочин в ім'я нації, що він ненавистю і підступом повинен приймати ворогів, повинен прагнути до розширення території і багатства Української держави навіть шляхом поневолення чужинців. Це погано вкладається в християнські цінності. Оскільки було неоднозначне ставлення до цих положень «Декалогу» навіть у середовищі організації, тому вони були скореговані» [18].

Зенон Коссак наголошував, що філософія націоналізму твердить, що «життя – це боротьба...». Ідеологи українського націоналізму вимагали від українців дії та жертвності, твердили, що життя неможливе без боротьби, а боротьба перетворюється у сенс життя [50].

Можна сказати, що в цій фразі був присутній основний конфлікт між націоналізмом і християнством. Націоналізм вимагає повної жертвності за націю, в той час як християни за свою віру в Бога. Звичайно ідея покласти життя за «вищу ціль» в своєму корені одна, але св. апостол Павло розділяє цінність нагороди за працю духовну та працю тілесну: «Хіба ви не знаєте, що ті, хто на

перегонах біжить, усі біжать, але нагороду приймає один? І кожен змагун від усього стримується; вони ж – щоб тлінний прийняти вінок, але ми – щоб нетлінний» (1 Кор. 9, 24-25) [2].

Християнство на перший погляд, може здаватися дійсно протилежним ідеї нації. Очевидно, це пов'язано з словами св. апостол Павла до галатів: «Нема ні юдея ані грека, нема невольника чи вільного, немає ні чоловіка ані жінки, бо всі ви одно у Христі Ісусі. А коли ви Христові, то ви потомство Авраама, спадкоємці за обітницею» (Гл. 3, 28-29) [2]. Для Бога не важливо якої ти національності, по за християнським віровченням, Він прийшов спати усіх без винятку. Усі, хто прийняв Христа, стають новим Ізраїлем – потомками Авраама, новим – позанаціональним – «народом», тобто Церквою.

Вселенський характер Церкви як єдиного Тіла Христового не виключає можливості складатися з різних членів, не руйнуючи інтегральності цілого: «так само, як тіло є одне, хоч і багато має членів, і всі члени тіла, хоч і є їх багато, становлять одне тіло, так і Христос. Усі бо ми христилися в одному Дусі, щоб бути одним тілом чи то юдеї, чи греки, чи раби, чи вільні, і всі ми були напоєні одним лише Духом» (1 Кор. 12, 12-13) [2]. Навпаки: посилаючи апостолів проповідувати Благую Вістку, Він говорить про народи, а не про абстрактне позанаціональне людство: «Ідіть, отже, і зробіть учнями всі народи: християчи їх в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа» (Мт. 28, 19) [2].

Сучасне позиціонування християнства дійшло піку своєї інтернаціональності, а точніше «наднаціональності». Дехто з дослідників чітко розмежовує християнство як суто духовний феномен і націю, як людське, земне утворення. Наприклад, архімандрит Рафаїл Карелин пише, що «національність, культура, цивілізація – це земні категорії, категорії ж вічності – це дух». Тим не менше, автор зазначає, що християнство, будучи зовсім чужим по своїй природі до національності, не руйнує поняття нації, але одухотворяє її. Далі він проголошує твердження: «Церква не національна – Церква наднаціональна» [26, с.69–72].

По викладеному вище матеріалу можна зрозуміти, ніби християнство проти концепції націотворення та націоналізму. Дійсно, якщо дивитися саме на радикальний націоналізм, який дає моральне право на будь-які злочини в ім'я нації, то християнське вчення не підтримує його. Але четверта Божа заповідь, яка звучить так: «Шануй батька твого й матір твою, як заповідав тобі Господь, Бог твій, щоб довго тобі жити й бути щасливим на землі» (Втор. 5, 16) [2] стосується шани не тільки батьків, але й Батьківщини.

Це єдина заповідь яка включає обітницю добробуту та довгого життя. Тому за християнським вченням неповага до твоєї держави це порушення закону Божого. Саме в нації людська особа може відчувати себе захищеною і не самотньою; водночас, усвідомлюючи себе як частину національної спільноти, ця особа обмежує свій егоїзм почуттям обов'язку. В межах нації так само як і в сімейному союзі людина здатна реалізувати власну любов не просто як почуття, але й також як дію, нерідко – як жертву. Коли людина поклала своє життя за ради іншого, це найвищий прояв любові, а любов – найвища чеснота.

Сутність любовної єдності особи і народу, тобто патріотизм можна вважати тією рисою, яка має бути притаманна християнину. Власне, активне бажання вираження патріотизму й породжує націоналізм – почуття породжує дію та відповідну ідеологію, котра цю дію обґрунтовує. Кожен християнин, змістом життя якого є любов до Бога та ближнього, покликаний глибоко любити свій народ, робити свій внесок у збереження і розвиток його культурної та духовної спадщини.

2.2 Ставлення греко-католицької церкви до націоналістичного руху

Український національний рух і Українська Греко-Католицька Церква були головними ідеологічними та організаційними чинниками в українському

суспільно-політичному житті. Український національний рух як суспільно-політичний рух українців був спрямований на формування української нації та здобуття нею державної незалежності [58].

До 1930-х рр. Українська Греко-Католицька Церква не мала серйозних конфліктів з націоналістичним рухом. Ба більше, якщо розуміти націоналізм у широкому сенсі слова – як рух за досягнення й утвердження національної свідомості, власної державності та соборності нації, – то Церква, принаймні значна її частина, брала в ньому активну участь. Духовенство ГКЦ у Другій Речі Посполитій виконувало подвійну функцію. З одного боку, священники були духовними провідниками українського населення, з іншого – політично активна та національно свідомою частина духовенства не залишалася осторонь боротьби за національні права українського народу в Польській державі [19, с.231].

У міжвоєнний період питання якими методами діяти для ідеологів націоналізму було одним із основних. Іншим не менш важливим було питання про те, як саму ідеологію та діяльність УВО, а потім і ОУН узгодити з релігією та впливовими поміркованими поглядами української галицької політичної та громадської еліти. У 1920–1930 рр. у середовищі українського націоналістичного руху українське духовенство, яке стояло на позиціях легальності, ОУН розглядала як колаборантів («угодовців») польської влади. У націоналістичній пресі наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. часто друковано статті, присвячені релігійній тематиці. Автори намагалися не суперечити релігії ГКЦ. Вони розуміли і враховували вплив, який має ГКЦ, а також сам митрополит А. Шептицький на галицьке суспільство [53, с.13].

Ситуація, в якій ГКЦ у міжвоєнний період мала визначати своє ставлення до національного руху, була вкрай ускладнена. Церква, за влучним визначенням польського дослідника Анджея Земби, в цьому питанні опинилася між вимогами лоялізму до держави, які накладав конкордат, та вимогами здійснення людських національних прав своїх вірних, які були справедливими у світлі християнської етики та соціальної доктрини Церкви. Також можна доповнити – Церква

опинилась між загрозою репресій з боку держави через політичну нелояльність та загрозою втрати духовного авторитету серед своїх вірних через національну відчуженість. Відмінність позицій Церкви і українського національного руху або окремих течій у їх межах з окремих питань були причиною суперечностей та протистояння між ними [48].

Дослідник П. Шендюх писав з цього приводу: «Кожен націоналізм повинен вирости з духовності даної нації, а що кожній людині є іманентна віра в Бога, і кожну націю так чи інакше формувала християнська чи взагалі релігійна духовність, отже фактично кожен націоналізм повинен займати конструктивно-афірмуюче відношення до релігії, бо немає націоналізму без традиціоналізму». Націоналістичні рухи розуміли вплив ГКЦ на просте населення, тому не бачили сенсу йти проти авторитету Церкви. Навпаки, вони вбачали її, як один із інструментів у своїй боротьбі [53].

Не зважаючи на підтримку Церква не змогла прийняти збройну терористичну діяльність ОУН, але також її ідеологічна програма, теоретичні засади радикального націоналізму. Вже в час другої світової війни митрополит Андрей відзивається листом «Не убий» проти терору, який був скерований і проти противників з власного народу. Тому цей лист є одним з найбільш актуальних і сьогодні. Праведний митрополит А. Шептицький писав: «Християнин має любити всіх людей, але се не перешкоджає, що найпершою любов'ю має любити свою родину і свою вітчизну. І як любов до ближнього не противиться любові до родини, так не противиться і любові вітчизни. Християнин може і повинен бути патріотом, але його патріотизм не може бути ненавистю ані не сміє накладати обов'язків, противних вірі. Те, що видавалося б патріотизмом, а було ненавистю або противилося би вірі, не є правдивим патріотизмом. Любов на ділах, а не на словах полягає. Хто на своїм становиську, сповняючи совісно свій обов'язок, працює для добра народу, є ліпший патріот, як той, котрий много говорить, а мало творить. Любіть всі своє, свого тримайтеся

і про своє дбайте, але стережімося ненависти, бо ненависть – се чувство нехристиянське» (Послання до вірних Станіславівської єпархії, 1899) [36, с.305].

Іншу небезпеку яка вбачала церква для себе – це те, що неонаціоналізм надає громадянському інстинктові, який веде до творення людських вищих спільнот, знамена виключності, знамена найвищого регулятора всіх людських починів, змагань, навіть думок. Унаслідок цього він надає поняттю «нації» значіння абсолютної правди. Ось так, неначе переставляючи ступні єрархії етичних вартостей, він на чолі тієї єрархії ставить «націю», а не Бога. Мало того. Для цієї своєї найвищої вартости він вимагає релігійного культу, отже стає сам релігією [19, с.288].

Попри всі суперечки та дискусії у міжвоєнний період, ОУН та ГКЦ змушені були об'єднати свої сили проти спільних ворогів під час Другої світової війни. Церква підтримала ОУН у створенні Української держави 31 червня 1941 р., а також багато священників-капеланів ставали в лави боївок УПА та дивізії «Галичина». В свою чергу, ідеологи ОУН розуміли, що лише за підтримки Церкви, яка становила значний вплив на суспільно-політичну думку населення, буде можливим утворити Українську Соборну Самостійну Державу [53, с.16].

Розвиток «християнського націоналізму» у 1930 рр. великою мірою був реакцією Церкви на ріст впливу радикально-націоналістичного руху серед галицьких українців. Це можна оцінювати не тільки як прояв намагання духовенства протиставитися поширенню впливу ОУН, а й як крок ГКЦ назустріч українському націоналізму в цілому, як прояв визнання нею головних засад націоналістичної ідеології та їх засадничої узгоджуваності із засадами християнської релігії. Важливо зазначити, що ідеологи «християнського націоналізму», подібно як значна частина греко-католицького духовенства в 1930-ті рр., виразно відстоювали християнське право народу на збройний захист своїх національних інтересів: «Християнська етика дозволяє справедливую війну. Подібно як в обороні особистої власності і честі можна уживати засобів фізичної сили, так само в обороні нації і в обороні Божої справи». Цим теоретичним

визнанням вони сприяли усуненню чи не головної причини конфлікту між Церквою і ОУН – суперечності щодо правомірності і моральності застосування збройного терору як засобу національного визволення. З іншого боку, є підстави стверджувати, що впродовж 1930-х рр. радикальні націоналісти, можливо також під впливом греко-католицької критики, поступово еволюціонували в бік більшої ідеологічної відповідності засадам християнської релігії [58, с.4].

У висновку варто зазначити, що взаємодія між українським національним рухом і греко-католицькою церквою віддзеркалювала складну динаміку політичних та релігійних процесів. Початково вони спільно діяли на користь національних інтересів українського народу, але з часом зіткнулися з певними розбіжностями, особливо щодо методів боротьби та ідеологічних підходів.

Незважаючи на це, обидві сторони розуміли важливість співпраці у контексті викликів того часу, зокрема під час Другої світової війни. Відносини між українським національним рухом і ГКЦ мали свої взаємні переваги та обмеження, проте вони відігравали ключову роль у формуванні національної ідентичності та боротьбі за незалежність українського народу.

2.3 Участь греко-католицьких священників у націоналістичному русі

В міжвоєнний період Українська Греко-Католицька Церква була важливою складовою суспільного життя Галичини, її діяльність мала великий вплив на його розвиток, а священники мали авторитет серед населення. У 1920–30-ті рр. ГКЦ згідно з ініційованою Ватиканом «Католицькою Акцією» та оновленою суспільною доктриною католицизму, суттєво активізувала свою пастирську діяльність. Свідченням росту суспільного впливу Церкви в українському суспільстві в Галичині в міжвоєнні десятиліття було, зокрема, збільшення кількості культурно-освітніх закладів, які розвивали свою діяльність під опікою

Церкви, та зміцнення в межах українського національного руху католицької суспільно-політичної течії [58, с.4–5].

Греко-католицька церква була не лише чинником консолідації українсько-польського порозуміння, але й стримуючим фактором політики асиміляції щодо України. Це проявлялося в участі ГКЦ у політичному житті, її відносинах з українськими політичними партіями та організаціями, реорганізації соціальних доктрин, благодійних акціях та культурно-просвітницьких заходах, що проводилися під егідою греко-католицького духовенства та мирян ГКЦ. Також, вони допомагали до остаточної не втрати будь-яких надій на національне відродження України. Відігравали роль інтегруючого чинника у запобіганні війни. З цією метою духовенство використовувало всі можливі легальні засоби впливу на населення регіону.

У своїх проповідях під час поминальних панахид, відправ на стрілецьких могилах, священики постійно нагадували як про велике значення подій національно-визвольних змагань, так і про Божі Заповіді. Окрім священиків, участь у народних маніфестаціях брали семінаристи духовних закладів Східної Галичини. Зокрема, на поминальній відправі за полеглими Січовими стрільцями на Личаківському цвинтарі у Львові 4 червня 1923 р. священик В. Кузьма, відзначивши роль стрілецтва у національно-визвольних змаганнях, водночас наголосив, що «шлях, яким ішли наші славні борці буде шляхом, з якого покоління українського народу не зійдуть ніколи, доки український нарід не стане паном на своїй рідній землі». Під час відкриття пам'ятника Січовим стрільцям у Винниках подібну промову виголосив місцевий священик Куницький: «На поміч безробітним і вбогим» це друковане спільне послання митрополита та єпископів, яке було написане у 1931 р. У ньому висвітлювалося ставленні ГКЦ до комуністичних постулатів та агітації. Вона прирівнювала їх до «фальшивих пророків», які використовують працю мільйонів для своїх цілів та застерігали проти їхньої ідеології [39, с.290].

Якщо ставлення ГКЦ до лівих чи прокомуністичних сил були однозначно негативним, то стосунки з українським націоналістичним табором розвивалися досить складно впродовж усього міжвоєнного часу. Відомі випадки, коли священиками ГКЦ були задіяні в акціях УВО. Батьки багатьох діячів націоналістичного спрямування були священиками. Досить згадати батьків Є. Коновальця, С. Бандери – о. Андрій, який був парохом в Угринові, депутатом Української національної ради ЗУНР [41, с.73].

Боротьба радянського репресивно-карального режиму проти українського визвольного руху була тісно пов'язана з ліквідацією греко-католицької церкви, яка була перешкодою на шляху радянзації регіону та складовою частиною Руху опору. Підтримка Греко-Католицькою Церквою українських націоналістів стала однією з найбільших проблем для радянського режиму. Співпраця між Церквою та підпіллям відбувалася на різних рівнях.

Греко-католицькі монастирі стали пунктами переховування для підпільників Організації Українських Націоналістів (ОУН) та їх військового підрозділу Української Повстанської Армії (УПА). Протягом тривалого періоду у монастирях здійснювалася діяльність з розповсюдження націоналістичної літератури, організації пропагандистських заходів та медичних курсів, а також облаштовувалися лікарні. Паралельно із цим священики виконували релігійні обряди для членів УПА, здійснювали похорони загиблих повстанців та відправляли літургії у їхніх військових частинах [20, с.158].

Українське суспільство Галичини, Лемківщини, Перемишльщини, Любачівщини, Холмщини, Підляшші було, як відомо, досить релігійним, особливо в порівнянні зі Східною Україною. Потрібно також, прийняти до уваги, що відчуття релігії може сильно проявлятися саме в періоди суспільних потрясінь – війн чи революцій. Чим менше керованість та контроль над обставинами, тим сильніша схильність у людини знайти психологічну точку опори, і релігія може слугувати цією опорою. За гарних умов у терені відділи УПА у неділю приходили до українських сіл до церкви, або ж відправляли

польову Службу Божу в лісі. Літургії зі священником були обов'язковими під час різноманітних свят – не тільки релігійних, але й патріотичних. У таких польових молебнях між великими ялицями встановлювали олтар та дерев'яний хрест, з боків стояла почесна стійка, а священник правив службу. У вишкільних таборах ранкова та вечірня молитви були обов'язковим атрибутом розпорядку дня [46].

Г. Дем'ян своє дослідження присвятив доволі відомому священнику, що був у лавах УПА – отцю Василю Шевчуку, більш відомий за псевдо Отець Кадило, або Пластун. Друга світова війна застала його в Закерзонні у П'ятковій Руській Перемиського повіту, звідки й пішов до УПА. Повстанський курінь «Байди» (Миколи Савченка) став для самотійного священника і місцем визначення свого національного обов'язку і водночас своєрідною сім'єю. Його брати також належали до патріотичних об'єднань. Брати Шевчуки близько співпрацювали з такими видатними діячами УВО і ОУН, як уже згадуваний Степан Бандера, Василь Білас, Юліян Головінський, Олекса Гасин, Іван Габрусевич, Микола Климишин, Зеновій Коссак, Степан Ленкавський, Степан Нижанківський, Степан Охрімівич, Ярослав Стецько, Володимир Тимчій та ін. [10].

На території західних областей УРСР органами державної безпеки у 1950 р. було «ізолювано» понад 100 колишніх уніатських священників і монахів, які підтримували й надавали всіляку допомогу підпільникам. При проведенні операції у будинках священників і монастирях було затримано 10 оунівців, вилучено багато антирадянської літератури, значну кількість медикаментів і хірургічних інструментів, призначених для підпілля учасників ОУН. Греко-католицьке духовенство активно допомагало колишнім членам ОУН і у 1960-ті рр. Це стосується навіть тих духівників, які формально об'єдналися із православ'ям; вони продовжували співпрацювати з підпіллям.

Наприклад, священник с. Долішній Лужок Дрогобицького району С. Чижович до 1939 р. був членом УНДО і ОУН. В 1944 р. встановив зв'язок із українськими націоналістами, постійно переховував їх у криївці, яка розташовувалася на його подвір'ї. Парох с. Літиня Дрогобицького району

о. Л. Стеців, на прохання районного проводу ОУН, відправляв похорони за вбитими націоналістами. Щоправда, він забороняв виступати з політичними промовами.

Уніатський священик Михайло Блозовський у 1945 р. залишив церковну службу і перейшов у підпілля. Тут він посідав керівне становище і координував роботу типографії по виготовленню антирадянських націоналістичних листівок. Можна виокремити ще один яскравий приклад. Священик с. Жаб'є Дзеби (1907 р. н.), який у період німецької окупації проживав у Тернопільській області, співпрацював із націоналістами, згодом переїхав у Станіславську область, де вступив в ОУН і під псевдо «Богуслав» виконував функції референта пропаганди. Потрапивши в руки енкаведистів, вів витримав жорстокі тортури, не видав таємниць організації [20, с.159-160].

На Лемківщині був відомим о. Яворенко (Андрій Радьо). При сотнях УПА на Закерзонні служило досить багато священників, які у переважній більшості або загинули в боротьбі, або були страчені польською комуністичною владою. Інші священнослужителі по-різному співпрацювали з повстанським рухом, проводячи служби у місцевих церквах, сповідаючи чи лікуючи вояків [46].

Греко-католицькі священики, як духовні лідери, мали значний вплив на формування національної свідомості серед вірян. Їхні проповіді сприяли усвідомленню національної ідентичності та підтримці національних інтересів. Священики УГКЦ брали участь у політичних рухах, виступали за права й інтереси своїх етнічних спільнот. Участь у націоналістичних рухах визначалася не лише їхніми власними переконаннями, але й соціальними обставинами та політичною обстановкою в країні. Віра в Бога посідала важливе місце в повсякденному житті повстанської армії і стала джерелом психологічної впевненості та підтримки в жорстоких реаліях партизанської війни. Священики відповідаючи потребам свого народу, як добрі пастирі йшли за своїм паством.

РОЗДІЛ 3 ПОГЛЯДИ ЛІДЕРІВ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ ТА ЦЕРКВИ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

3.1 Роздуми священства про український інтегральний націоналізм

Хоча націоналізм часто асоціюється з його інтегральною формою, насправді ця форма є досить пізньою відгалуженням оригінального поняття. Виникнення націоналізму, як і сучасних націй, було тісно пов'язане з боротьбою за демократію. Націоналістичні та демократичні рухи XVIII – XIX ст. поділяли спільну ідею: державна влада повинна належати не монарху за божою милістю і не окремому станові, а всій нації, де кожен її член має рівні права та свободи. Концепт інтегрального націоналізму добре передає сутність ідеології та певною мірою практики ідейно-політичного напрямку, що виник у Західній Україні та серед української політичної еміграції у 1920-х рр. Цей напрям представляли Дмитро Донцов та його послідовники, Організація українських націоналістів, а також Фронт національної єдності Дмитра Палієва.

З позицій інтегрального націоналізму Д. Донцов підтримує ідею необхідності формування «нового духу», який здатний вести українську націю до державотворення. Провідну роль у цьому процесі Донцов надає політичній еліті. Він наголошує, що саме еліта, як найбільш активна група в суспільстві, формує певну ідею, робить її доступною для мас і зрештою мобілізує народ для її реалізації.

Основою для створення еліти, за Донцовим, повинні бути насамперед моральні вимоги, адже тільки чесні й шляхетні люди можуть привести націю до перемоги. Відповідно до концепції К. Ясперса, який вважав, що еліта складається з представників «духовної аристократії» з високим культурним та інтелектуальним рівнем і рішучою волею до влади, Донцов також пов'язує еліту

з аристократією, «владною кастою», члени якої вирізняються шляхетністю, сміливістю і мужністю. Донцов визначає еліту як ініціативну меншість, яка здатна і повинна розробляти й впроваджувати національну ідею, звернену до «серця» нації, її волі. Така націотворча діяльність, за Донцовим, є головним критерієм оцінки політичної еліти як провідного соціального прошарку суспільства.

О. Зайцев у своїй праці про український інтегральний націоналізм подає доволі влучне визначення: «Інтегральний націоналізм – це різновид авторитарного націоналізму, що розглядає націю як органічну цілість і вимагає беззастережного підпорядкування особистості інтересам своєї нації, які ставить вище від інтересів будь-якої соціальної групи, інших націй і людства загалом» [17, с.76].

Переходячи до думок священства про інтегральний націоналізм, можна однозначно сказати, що більшість не підтримують радикальний прояв націоналізму, особливо у формі нації як релігії. Думки А. Шептицького та Г. Хомишина маюють спільні ідеї, про утворення української держави та першості Бога в цьому процесі.

Митрополит А. Шептицький неодноразово контактував з членами ОУН, причому ці зустрічі відбувалися за ініціативою самих націоналістів. За спогадами Є. Ляховича, полковник Є. Коновалець доручив йому таємно відвідати західноукраїнські землі та зустрітися з найвпливовішими українськими діячами. Метою цих контактів було інформування легальних українських політиків і галицького митрополита про основні завдання та тактику Проводу українських націоналістів (ПУН). Для цього Є. Ляхович зустрічався з В. Мудрим, Д. Палієвим, Д. Донцовим, а також двічі розмовляв з А. Шептицьким. Сучасний львівський дослідник В. Стефанів писав, що: «Загалом позиція А. Шептицького частково подібна до націоналістичної, проте на відміну від інтегрально-націоналістичної її можна назвати націонал-демократичною, християнською позицією, яка також мала на меті утворення української держави». Християнин

має любити всіх людей. Одначе це зовсім не перешкоджає йому найпершою любов'ю любити свою родину і свою Батьківщину. Митрополит Андрей Шептицький (Послання до вірних Станіславської єпархії, 1899 р.) [41, с.74].

Історик О. Зайцев даючи інтерв'ю, так говорить про відносини митрополита та ідеєю націоналістичних рухів зазначає: «Не можна однозначно стверджувати, що Шептицький не підтримував ОУН. Насправді ситуація була значно складнішою. Він, як мені здається, розумів необхідність функціонування націоналістичного руху, намагався вплинути на ОУН, зокрема через людей, з якими він мав дружні стосунки. Це був, наприклад, Андрій Мельник. Але зазначимо, Митрополит УГКЦ все життя засуджував насильницькі, терористичні методи боротьби. І саме це було основним каменем спотикання в його стосунках з ОУН. Проте причини суперечностей були не лише в цьому – вони були значно глибшими. Загострення стосунків між УГКЦ та ОУН відбулося в середині 30-х років: був конфлікт, наприклад, навколо свята «Українська Молодь Христові» в 1933 році, і кульмінація – це лист Шептицького до вірних УГКЦ після вбивства Івана Бабія, коли Митрополит у дуже «гострих» словах засудив діяльність ОУН» [18].

У своїй роботі «Українська проблема» владика Григорій Хомишин виділяє таке поняття як деструктивний націоналізм та зазначає, що такий націоналізм може стати причиною руїни: «Правдивій, святій і благородній любові свого народу різко противиться націоналізм, видумка послідних часів, що ставить нарід як найвисшого суверена, детронізує абсолютний авторитет Бога, нехтує незломні засади об'явленої надприродної віри, а ставить свої, людськи видумані звихнені кличі, які уважає догмами і нищить не тільки любов Бога, але й ближних, бо впроваджує горячку шовінізму і ненависть у відносинах до всіх, котрі не підчиняються сему націоналізмові. Такий націоналізм треба уважати за найбільше заблудження людського ума, за щось гірше, як поганство. Такий націоналізм – се найлячніша модерна єресь. Супроти Бога ніякий нарід не може бути найвисшим сувереном, бо кождий нарід, хоч би наймогутніший і

найчисленніший, се перед Богом зникаюча сила, се щось менше, ніж капля води супроти океану. Та не тільки нарід поодиноким, але й всі народи землі супроти Бога є нічим, немовби не існуючі, як каже пророк Ісая (40, 17): *«И вси языцы якъ ничтоже суть, и въ ничтоже вмигнишася»* [52, с.8-9].

Націоналізм ставить народ як найвищого суверена, зневажаючи абсолютний авторитет Бога і незмінні принципи віри. Г. Хомишин стверджує, що націоналізм замінює релігійні догми власними викривленими гаслами, що призводить до руйнування любові до Бога і ближніх, сіє шовінізм і ненависть до тих, хто не підкоряється його ідеалам. Таку ідеологію він називає найбільшим людським заблудженням.

Єпископ Йосафат Коциловський галицький речник Київської Церкви в тодішній Галичині. У період Першої світової війни він боровся за звільнення українських духівників, звинувачених у москвофільстві, та проти православізації лемків. Польський уряд обмежував його впливи, але Коциловський залишався стійким до своєї мученицької смерті. У його єпархії активно працювали українські націоналісти, зокрема Климів-Легенда та інші. Хоча він не афішував підтримки націоналістів, його діяльність сприяла національному відродженню. Церковні братства, засновані Коциловським, виховували стійких борців за свободу України. Коциловський підтримував національне відродження та українських націоналістів, вважаючи це частиною своєї місії, хоча робив це непублічно.

Підсумовуючи думки церкви про націоналізм, потрібно пам'ятати, що за християнським віровченням церква повинна бути в одному Дусі (Еф. 2. 2): *«Думайте те саме, майте любов ту саму, будьте однодушні, згідливі»* [2]. Так як священники є представниками однієї церкви, а церква є одним тілом (Еф 1. 22-23): *«І він усе підкорив під його ноги й вивищив його (Христа) понад усе, як Голову Церкви, яка є його тілом, повнотою того, що виповнює все в усіх»* [2] можна навести цитати покійного Любомира Гузара з «Доповіді єпископа-помічника Глави УГКЦ владики Любомира Гузара на першому Всеукраїнському

християнському конгресі «Примирення – Дар Божий, джерело нового життя» про націоналізм, як переважаючу думку Церкви: «Зокрема, Біблія вчить нас патріотизму. Націоналізм не може бути християнською чеснотою, тому що він не є досконалим, робить людину дещо обмеженою, адже націоналіст любить лише своє. Проте патріотизм має бути притаманний християнину: він любить власну вітчизну і в той же час має відкрите серце до інших людей, готовий поважати їхню гідність і прав» [13].

Кожен із наведених вище священиків, до висловлювань яких ми звернулися, наголошував про любов до свого народу й кожен виступав проти насильства. Націоналізм не може бути підтриманий церквою, якщо він переходить у агресивну форму, яка переростає у ненависть.

3.2 Ідеологи українського націоналізму про церкву та її роль у творенні нації

Перш за все ставлення українських ідеологів націоналізму про церкву написані в їхньому документі «Політична платформа Легії Українських Націоналістів» в розділі XII Релігія: «Державна Влада мусить забезпечити свободу розвитку для всіх релігійних культів, які не мають антиморальних, денаціоналізуючих та антидержавних тенденцій, але Українська Державна Влада має особливо підтримувати обидві існуючі українські національні Церкви, які в своєму синтезі дадуть в майбутньому єдину національну форму християнської релігії» [42]. Можна дійти висновку, що ідеологи цілком усвідомлювали важливість релігії, а особливо церкви для націотворення.

В умовах радянської репресії релігія інтегрувалася в національну ідеологію та політику ОУН, сприяючи консолідації нації і збереженню духовної спадщини ОУН вважала ключовою роль у духовно-культурній революції українства

поєднання морально-виховних цінностей християнства з традиціями національної держави. Ідеали християнства мали слугувати важливим чинником національної консолідації. Це пояснювалося позицією організації, що національна церква можлива тільки в незалежній, соборній Українській державі. Вони вважали, що наука церкви допускалася до співпраці з державою задля морально-патріотичного виховання, насамперед молоді. Звідси обов'язковість релігійного навчання шкільної дітвори. Цінності християнства зазначалися ключовим чинником у напрацюванні ідеологічних праць українського націоналізму (наприклад, «Приречення (присяга) члена ОУН» або «Декалог» – десять заповідей українського націоналіста, «44 правила життя українського націоналіста») [51, с.449].

Варто зазначити, що в першій половині 1920-х років члени УВО не надавали великого значення та уваги політичним утворенням клерикалів. Це було зумовлено тим, що після Першої світової війни Партія Християнських Суспільників самоліквідувалася, і УВО вважала, що вона не відіграла значної ролі в житті Галичини. Ще одну партію – Українське Християнське Об'єднання – УВО не сприймала як серйозного політичного гравця в Галичині, вважаючи, що УХО не зможе залучити значну кількість прихильників.

Незважаючи на це, націоналісти усвідомлювали важливість налагодження діалогу з духовенством. Це було особливо необхідно для тих націоналістів, які у міжвоєнний період створювали мережу УВО, а згодом ОУН. З огляду на релігійність сільської молоді в Західній Україні, для ОУН був важливим контакт із місцевим духовенством. Це сприяло поширенню їхніх ідей, а участь священника додавала легітимності їхній діяльності. Крім того, священники часто активно брали участь у національно-патріотичному вихованні мирян. У багатьох випадках духовенство в селах ініціювало створення національно-патріотичних організацій, таких як «Просвіта», парамілітарні організації «Лугт», «Пласт», «Сокіл» та інші.

На Першому Конгресі Українських Націоналістів 31 січня 1929 р. відбулося засідання культурно-освітньої комісії, де було розглянуто питання взаємодії держави і Церкви в Україні. Професор М. Вікул представив своє бачення важливості релігії для нації й її єдності: «Стан і характер релігійної свідомості народу має в національному розвитку велике значення. Релігія звичайно з одного боку впливає на сформування національної вдачі, а з другого – сама (в церковній ідеології та в справах культу) приймає деякі риси національні. Релігія допомагає творити національні звичаї й моральність, впливає на розвиток національної та культурної свідомості й часто сприяє поглибленню та усталенню національної своєрідності або й відрубності. Релігійна свідомість стикається із свідомістю національною і для розвитку етики це має вирішальне значення: «національне» та «релігійне» часто в людській історії перехрещувалося настільки, що годі було їх відокремити» [1, с.30].

Беручи до уваги, що серед українців регіональний поділ здебільшого збігається з релігійним поділом, і що велику роль у цьому розподілі відігравала ворожа окупація, а не бажання нашого народу, М. Вікул настійливо застерігав від релігійної ворожнечі, яка загрожує нашій соборності. Особливо це важливо, оскільки за такою ворожнечею завжди стоять чужі інтереси.: «Ідеалом для нації є національна церква. Це не мета, але засіб, що має сприяти поширенню й поглибленню релігійності в народі... Розбіжності між нацією і церквою нема і не треба її викликати штучно. Де можливий вільний національний і релігійно-церковний розвиток, там нація і церква себе обопільно доповнюють... У вічному триванні (нації, як повноти життя) церква займає найбільше почесне і найбільше всього духовністю характеризоване місце. Національна церква можлива тільки в національній державі. Поневолення нації вможливорює її релігійно-церковне розбиття навіть за допомогою чужонаціональних чинників» [1, с.31].

Д. Донцов у своїй праці «Церква і націоналізм» виділяю консолідуючу та просвітницьку роль церкви. Наголошуючи про національну ідентичність на базі релігії, що зберігаю народні традиції. Усвідомлює, яка роль церкви саме у

визнанні себе як частину однієї общини: «При наших так слабих центрах кристалізації нації; церква грає в нас велику роль. Зменшення її впливу і авторитету, зменшення її стану посідання ослаблює притягаючу силу одного з тих осередків, який перетворює розпорошене плем'я в свідому націю. Для того порозуміння з церквою для новітнього націоналізму не менше потрібне, як церкві збереження відпорної сили нації, порозуміння з націоналізмом. Церква з своєї суті є нерівною суспільністю, що складається з двох категорій осіб, з пастирів і «стада», се «стадо» в значній мірі зберігає свою духову (і національну!) єдність лише через безперервно континуйовану працю «пастирів» [12].

У газеті «Наш Клич» було опубліковано «Резолюцію студентів проти з'їзду української католицької молоді», яку потім передрукували ще декілька видань. Студенти-націоналісти задекларували, що вони в основу свого рішення поклали націоналістичну ідеологію та християнську віру, визнають потребу співпраці з духовенством у справах моралі та у справах виховання молоді. Проте, стверджуючи необхідність співпраці, націоналісти вважали, що католицький суспільно-політичний рух по своїй суті є опортуністичний та угодовський. На думку прихильників націоналізму виховання молоді — це завдання націоналістичних організацій. Націоналісти намагалися зберегти за собою право впливати на молодь: стверджували, що потрібно провадити енергійну боротьбу з католицько-консервативним табором за вплив на молодь [47, с.42-43].

Ідеологи українського інтегрального націоналізму змушені були враховувати релігійне питання, особливо зважаючи на позиції ГКЦ в суспільстві Галичини та на авторитет А. Шептицького. Націоналісти поважали християн за їхню стійкість, вміння терпіти та жертвуватися за ідею, а також за послух і дисципліну. Деякі християнські цінності представники радикального націоналізму намагалися інтегрувати в націоналістичну ідеологію. В ідеях інтегрального націоналізму існували цінності, які суперечили християнству та моралі. Найголовніша з них — це питання «нації» як найвищої цінності.

ВИСНОВКИ

Греко-католицизм, як суспільний продукт внутрішнього розвитку українського християнства, органічно синтезував східну та західну християнські традиції та досить яскраво виявляв українську національно-культурну ідентичність у Центрально-Східній Європі. Це дало змогу західним українцям протягом п'яти століть залишатися православними у вірі та традиціях, католиками в любові, богоспасенними в надії на етнодуховне визволення та об'єднання земель. Відродження Української Церкви на національно-культурному ґрунті відбувалося не через реформування християнського віровчення та церковний сепаратизм, а через примирення східного і західного християнства, на основі синтезу всіх основних церковних традицій, засвоєння європейського соціально-історичного досвіду.

Український національний рух і Греко-католицька церква стали визначальними факторами у суспільно-політичному житті України протягом ХХ ст. Національний рух став ключовим фактором у формуванні української ідентичності та прагненні до державної незалежності. Зокрема, Українська Греко-Католицька Церква у 1900–30-ті рр. виступала підтримкою українського націоналістичного руху. Наприклад, протягом цього періоду відбувалося активне створення національних шкіл, видавництв та газет, які отримували підтримку від церковних організацій. Під час Другої світової війни, обидві сторони, не дивлячись на розбіжності, об'єднали свої зусилля проти спільних ворогів, що дало змогу їм досягти певного ступеня співробітництва. Проте, конфліктні моменти залишалися, особливо це стосувалося методів боротьби. Церква не могла прийняти боротьбу за допомогою збройного терору. Натомість, лідери націоналістичних рухів мала іншу думку стосовно ефективності такого методу.

Дослідження взаємодії українського національного руху та Греко-католицької церкви протягом міжвоєнного періоду виявилось складним, але істотним для розуміння формування національної ідентичності та політичної

боротьби в Україні. Спільність ідейних цінностей християнства та націоналізму підкреслювала важливість ролі церкви у підтримці національного руху народом. Наприклад, видатні діячі, такі як митрополит Андрей Шептицький, мав великий авторитет серед населення та стояв на чолі боротьби за національні інтереси. Він обґрунтовував важливість любові до своєї Батьківщини, але у дусі патріотизму.

Церква активно діяла у боротьбі за національні права та збереження української культурної спадщини в умовах радянської влади у 1940–80-ті рр. Під час цього періоду Церква була обмежена репресивними заходами радянського режиму, але все ж продовжувала відстоювати національні інтереси та забезпечувати духовну підтримку українському народові у підпіллі. Участь греко-католицьких священиків у націоналістичних рухах також відображала вплив Церкви на політичний та соціальний ландшафт України. Священики виступали у ролі ідеологів та організаторів боротьби за національні права та державну незалежність.

Націоналісти підтримували церкву не через віру в Бога, а через авторитетність інституції. Використовуючи її вплив та сприймання її як частиною української традиції. Ідеологи українського націоналізму, такі як Михайло Міхновський, Дмитро Донцов та Зенон Коссак, активно пропагували патріотичні ідеї серед населення, спонукаючи до активної участі у національно-визвольній боротьбі. Їхні висловлювання та робота сприяли формуванню української свідомості та зміцненню ідеалів національної єдності.

Відношення християнства до концепції націоналізму також було об'єктом уваги, де виявлялася напруга між ідеями національної самосвідомості та християнською мораллю. Тим не менш, зазначені ідеології не виключали одна одну, а намагалися знайти спільні точки зору у підтримці національних інтересів та духовних цінностей.

В контексті взаємодії важливо зазначити роль християнства. Християнські цінності і моральні принципи впливали на формування ідеології та практики націоналістичного руху, а також на ставлення церкви до національних питань.

Воно надавало своїй громаді певні моральні орієнтири, які спонукали до боротьби за національні права та самовизначення. Принципи взаємного допомоги, любові до ближнього та готовності пожертвувати за інших активно застосовувалися у зусиллях націоналістичного руху.

З іншого боку, хоча існували конфлікти між певними аспектами націоналістичного руху та християнськими цінностями, зокрема у плані застосування насильства чи відстоювання територіальних претензій, головне пріоритетності. Відрізняється головна цінність, ідея за що потрібно жити та помирати. Для християнина на першому місці стоїть Бог, націоналіста – нація. Цілі, мета та спосіб служіння у них різні. Це головний та основний конфлікт між двома цими спільнотами. Хоч і на певному моменті історії вони консолідувалися для боротьби проти спільного ворога та служили українському народові. Релігія інтегрувалася в національну ідеологію та політику націоналістичного руху, сприяючи консолідації нації та збереженню її духовної спадщини. Це свідчить про важливість релігійних цінностей у формуванні національної ідентичності та політичної боротьби в Україні протягом ХХ ст.

Загалом, взаємодія УГКЦ та прихильників націоналізму в Україні ХХ ст. була складною, але водночас важливою для формування національної ідентичності та політичного ландшафту країни. Спільність цілей у забезпеченні національних інтересів та підтримці української культури підкреслювала важливість ролі Церкви як важливого фактору в боротьбі за національну самоідентифікацію та державність. Не можна сказати, що ставлення УГКЦ до націоналістичних рухів було негативним. Навпаки, часто священики активно допомагали та навіть були учасниками рухів. Вони агітували, проводили літургії, відспівували, молилися, фінансово допомагали. Церкву та націоналістичні рухи об'єднувало дещо важливе – це любов до своєї Батьківщини. Вони служили українському народові та віддавали своє життя за нього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Антонович М. Проф. д-р Микола Вікул 1888–1935. Його життя й ідеологічна діяльність. *Розбудова Держави*. 1955. Ч. 1 (16) С. 21–36. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Antonovych_Marko/Prof_d-r_Mykola_Vikul_1888-1935_Yoho_zhyttia_i_ideolohichna_diialnist.pdf
2. Біблія в перекладі Івана Огієнка. Біблія Онлайн, 2003–2024. URL: <https://only.bible/bible/ubio/1co-9/>
3. Булига І. І. Християнські конфесії у соціокультурному просторі сучасної Волині. *Авраамічні релігії в Україні: інкультураційні взаємовпливи та міжконфесійні взаємини*. (Наукове видання). Галич: інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2013. 486 с. С. 281–288.
4. Виздрик В. С. Український націоналізм першої половини ХХ ст.: ідея та ідеологія. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. 2002. С. 73–79. Pdf
5. Вітвіцький О. Духовенство УГКЦ у боротьбі за збереження національної свідомості українців Східної Галичини на початку 20-х років ХХ ст. *Український визвольний рух: науковий збірник*. Зб. 4: Боротьба народів Центрально-Східної Європи з тоталітарними режимами в ХХ столітті. Львів: Мс., 2005. С. 52–60.
6. Гаврилов В.О. Політика української греко-католицької церкви під час нацистської окупації (1939–1944 рр.). *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2021. № 4. С. 30–34.
7. Говера І. Літургійне життя священників та вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946–1989). Львів: Свічадо, 2019. 400 с.
8. Горан Т. Блаженніший Григорій Лакота – великий син Церкви і народу. *Схід*. 2016. № 2 (142). С. 34–38. URL: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.2\(142\).70451](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.2(142).70451)

9. Горан Т., Пилипів І. Благодійницька діяльність Греко-Католицької Церкви у 20–30-ті роки ХХ століття. *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія*, 2021. № 9. С. 140–147.
10. Дем'ян Г. Капелан Перемиського куреня УПА Василь Шевчук-«Кадило». *Розстріляна і відроджена церква: Мат. наук.-теор. конф. до 55-ї річниці ліквідації УГКЦ радянським режимом*. Ів.-Франківськ, 2001. URL: www.ukrcenter.com/library
11. Дідух Т. Становище католицьких конфесій в Україні у 1953–1964 рр.: історіографічний огляд проблеми. *Українське релігієзнавство*. 2014. № 71–72. С. 171–177.
12. Донцов Д. Церква і націоналізм. *Літературно-науковий вісник*. 1924. № 5–6. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/Dontsov/bio/>
13. Доповідь єпископа-помічника Глави УГКЦ владики Любомира Гузара на першому Всеукраїнському християнському конгресі «Примирення – Дар Божий, джерело нового життя». URL: <https://synod.ugcc.ua/data/blazhennishyy-lyubomyr-guzar-430/>
14. Дрогобицький І. За мир у часі війни: Греко-Католицька Церква в умовах розгортання національного збройного руху опору в Галичині (1943–1944 рр.). *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ Добрий Пастир. Збірник наукових праць. Богослов'я* / Гол. ред. Р. А. Горбань. Вип. 8: до 150-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. 2005. № 8. С. 125–130.
15. Енциклопедія Сучасної України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71080>
16. Єгрешій О., Дрогомирецька Л. Громадянська позиція греко-католицького духовенства під час проведення виборів до польського сейму і сенату в Галичині. *Східноєвропейський історичний збірник*. 2022. № 23. С. 99–109. URL: <http://eehb.dspu.edu.ua/article/view/258969>

- 17.Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-ті – 1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. Київ: Критика, 2013. 488 с.
- 18.Зайцев О. Християнський націоналізм як компроміс між ідеями націоналізму та християнськими цінностями. URL: https://risu.ua/istorik-oleksandr-zaycev-hristiyanskiy-nacionalizm-yak-kompromis-mizh-ideyami-nacionalizmu-ta-hristiyanskimi-cinnostyami_n51185
- 19.Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920-1930-ті роки) / заг. ред. О. Зайцева. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011. 384 с., іл.
- 20.Ільницький В. І. Співпраця греко-католицької церкви з українським визвольним рухом у карпатському краї ОУН (1945–1954). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2015. Вип. 8. С. 156–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkpnui_2015_8_17.
- 21.Карліна О. М. УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА (УГКЦ). Енциклопедія історії України. Інститут історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ukrainska_hreko_katolytska
- 22.Касьянов Г. Український націоналізм: проблема наукового переосмислення. *Український історичний журнал*. 1998. № 2. С. 39–54.
- 23.Кісь Н. Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків. Про джерела історичної політики УГКЦ. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2018. 184 с.
- 24.Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 463 с.
- 25.Клапчук В., Тимофій О. Духовенство УГКЦ північно-західної частини Гуцульщини 1836–1935 рр. *Схід*. 2018. № 2(154). С. 77–81.

- 26.Коваль А. Націоналізм в контексті християнської релігії. *Релігійна свобода*. 2016. Том 1, Вип. 19: На перехресті епох, країн і культур. С. 69–72. URL: <https://uars.info/index.php/rs/article/view/927>
- 27.Концур-Карабінович Н. Страдницький шлях УГКЦ у другій половині 1940-х – 1980-х рр. *Україна і центральна Європа: історія, політика, культура*. 2020. С. 254–274.
- 28.Лисяк-Рудницький І. Націоналізм. Енциклопедія українознавства. Т. 5. Львів: НТШ, 1996. С. 1723–1728.
- 29.Лопачка Н. М. Нація, націоналізм та національна ідентичність: історіографічний аспект дослідження. *Culturological Almanac*. 2023. № 2. С. 89–94. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.11>.
- 30.Майноут К. Анатомія націоналізму. *Націоналізм: Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія*. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2006. С. 119–156.
- 31.Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу: [монографія]; Фундація ім. О. Ольжича в Канаді. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. 388 с.
- 32.Мороз В. Ставлення до націоналізму у сучасній УГКЦ: теорія і практика утвердження еклезіологічної свідомості. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Moroz_Volodymyr_Romanovych/Stavlennia_do_natsionalizmu_u_suchasniy_UHKTs_teoriia_i_praktyka_utverdzhennia_ekleziolohichnoi_svid/
- 33.Муравський О. І. Українська греко-католицька церква та націоналістичний рух в Україні: між діалогом та конфронтацією (XX – початок XXI ст.). *Історія релігій в Україні*. 2017. Вип. 27. С. 352–362. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001094939>
- 34.Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В 2 томах. Т. 1 / За заг. ред. доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський

- колектив: М. М. Вегеш, Н. М. Концур-Карабінович, В. В. Марчук, М. М. Палінчак; передмова В. В. Гудзя, О. М. Ситника. Ужгород, 2022. 392 с.
35. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 2 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М. М. Вегеш, Н. М. Концур-Карабінович, В. В. Марчук, М. М. Палінчак; передмова В. В. Гудзя, О. М. Ситника. Ужгород, 2022. 348 с.
36. Огірко О. Українська Греко-Католицька Церква та націоналізм. *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрый Пастир»*. Богослов'я: Збірник наукових праць / Гол. ред. Р. А. Горбань. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2017. Вип. 10–11. С. 305–313.
37. Отець Василь Шевчук – священник УПА та хорунжий «Кадило». URL: <https://synod.ugcc.ua/data/ispovidnyky-viry-otets-vasyl-shevchuk-svyashchennyk-upa-ta-horunzhyy-kadylo-6819/>
38. Пастирське послання Архієрейського Синоду УГКЦ в Україні про патріотизм як любов до рідного народу та Батьківщини. 2022, 5 грудня. URL: <https://docs.ugcc.ua/1628/>
39. Пилипів І. В. Греко-католицька церква в консолідації української нації східної Галичини у першій половині двадцятих років ХХ століття. С. 288–303. Pdf
40. Пилипів І. В. Українська греко-католицька церква та Ватикан в 20–30-х рр. ХХ ст. *Мандрівець. Всеукраїнський науковий журнал*. 2011. № 2. С. 50–54.
41. Пилипів І. Взаємини греко-католицького духовенства з українськими політичними партіями в східній Галичині у 20–30-ті рр. ХХ ст. *Наукові записки: Серія «Історія»*. 2012. С. 71–76.
42. Політична Платформа Легії Українських Націоналістів. Подєбради: Вид-во: Легія Українських Націоналістів. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/politychna-platforma-legiyi-ukrayinskyh-naczionalistiv/>
43. Поліщук А. М. Українська Греко-Католицька церква: від підпілля до легалізації. *Культурологічний альманах*. 2022. № 3. С. 14–20.

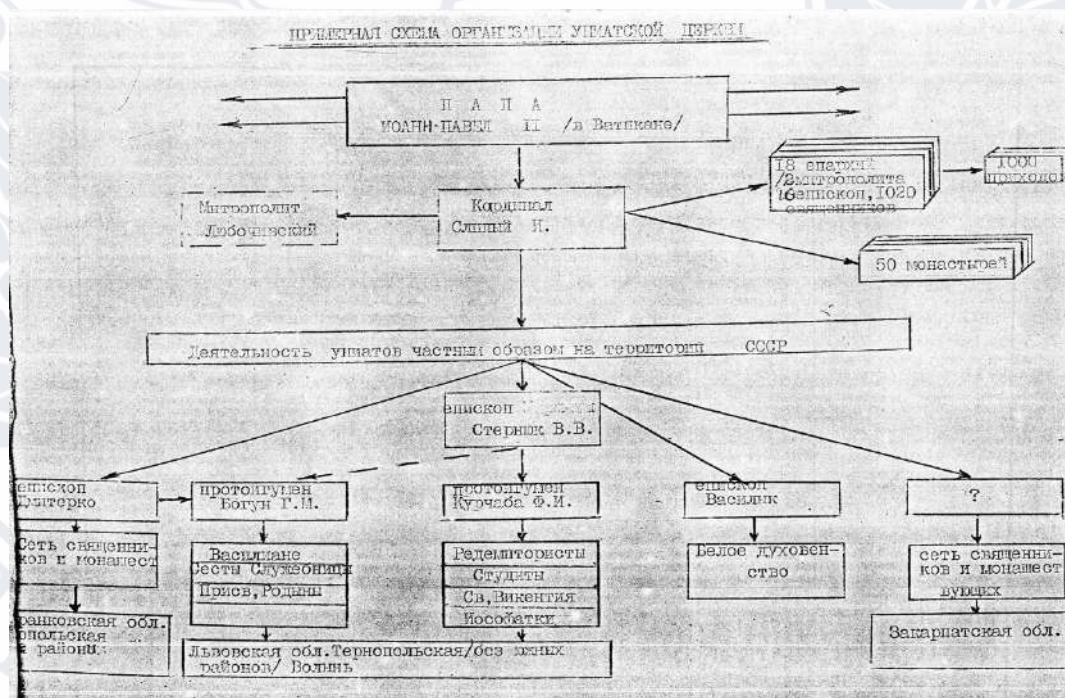
44. Прилуцький В.І. ГРУПА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОЛОДІ (ГУНМ) [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2004. 688 с.: іл.. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=GUNM>
45. Прилуцький В. І. СОЮЗ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ МОЛОДІ. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Soiuz_naionalistychnoi
46. Прокопов В. Релігійність та забобонність в українському повстанському середовищі Закерзоння (1943–1947 рр.). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2018. Вип. 136 (9). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Prokopov_Vadym/Relihiinist_ta_zabobonnist_v_ukra_inskому_povstanskому_seredovyschi_Zakerzonnia_1943_1947_rr.pdf
47. Стефанів В. В. Релігія та Церква в ідеології націоналістичного руху в Україні 1920–1930-ті роки. *Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць]*. 2008. Вип. 14. С. 34–45.
48. Тищенко Б., Кішко А. Утворення УПА як прояв права українського народу на самовизначення та найбільший бій в історії. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. № 7. С. 88–94.
49. Українська греко-католицька церква та її вклад в розвиток політичного, економічного та духовного життя галицьких українців. *Вища освіта в Україні. Освіта.UA*. 07.14.2011. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/relig/21481/>
50. Український націоналізм: Антологія Т. 1. / Уп. В. Рог. Київ: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2009. URL: https://chtvyvo.org.ua/authors/Antolohiia/Ukrainskyi_natsionalizm_Antolohiia_To_m_1/
51. Ухач В. Національна церква, релігія в ідеологічно-програмовій та організаційно-практичній діяльності українського національного руху 30-х – 40-х років ХХ століття (за матеріалами таємних спец фондів центральних

- архівів України). *Історія релігій в Україні. Праці XII міжнародної наукової конференції* (Львів, 20-24.05.2002). Книга 1. Львів: Логос, 2002. С. 447–450.
52. Хомишин Г. Українська проблема: [лист-послання] / написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Г. Хомишин (Станислав. Єпископ). Івано-Франківськ: Накладом УКО 1932. Нова Зоря, 2011. 111 с.
53. Шендюх П. Терористична діяльність національно-визвольного руху у Східній Галичині в міжвоєнний період: теорія та практика. *Центр досліджень визвольного руху*. URL: https://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/statti_konkurs/Shendyuhstattya.pdf
54. Шеремета О. Ю. Микола Конрад: формування української національної ідентичності у контексті проблеми «націоналізм та католицизм». *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2019. Вип. 1–2. С. 49–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Multi_2019_1-2_5
55. Щур Ю. Національний рух Опору на Наддніпрянщині у 20-ті роки XX століття. *Militaryi*. 26.04.2020. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/natsionalnyj-ruh-oporu-na-naddnipyrianshyni-u-20-ti-roky-hh-stolittya>
56. Щур Ю. Український націоналістичний рух: проблема термінів та визначення. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2020. Т. 2. № 54. С. 120–146. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/917>.
57. Яцун Б. Церква і націоналістичний рух: Між співпрацею і протистоянням. Галичина, 20-30 роки XX століття. Ідеологічний і політичний аспекти взаємин. URL: <https://homyshyn.te.ua/wp-content/uploads/2017/04/Jacun.pdf>

ДОДАТКИ

Фото 1. З кримінальної справи Митрополита Галицького та Архієпископа Львівського Йосифа (Сліпого)

Приблизна схема організації УГКЦ у підпіллі. З матеріалів органів держбезпеки СРСР.

Джерело: Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.ua/aresht-yepiskopatu-ugkc-fragment-biografiji-pravednika-narodiv-svitu-bl-svshchmch-klimentiya-sheptickogo-za-1945-rik_n99058

Фото з наради представників всіх помісних Православних Церков у Москві 8 – 19 липня 1948 р. в часі 500-літнього ювілею РПЦ.

Перший ряд: єпископ Сергій (Ларін), архієпископ Єлевферій, протопресвітер Гавриїл Костельник, священник з Москви.

Другий ряд: ігумен Пімен (Ізвєков) (майбутній Патріарх Московський), секретар Даниленко.

Джерело: Офіційний сервер ПЦУ. URL: orthodox.lviv.ua/kostelnik

Греко-католицькі єпископи під час зустрічі у Львові, грудень 1927 р.

Сидять: єпископ Григорій Хомишин, архієпископ-митрополит Андрей Шептицький, єпископ Микита Будка, єпископ Йосафат Коциловський.

Джерело: URL:

<http://audiovis.nac.gov.pl/obraz/125003/f75db69bc90f95c350f36cc785dca4a3/>

Почот Перемиського Куреня УПА. Крайній зліва Курінний капелан о. Василь Шевчук «Кадило». Літопис УПА (архів).

Перший Конгрес українських націоналістів у Відні, 1929 рік.

Джерело: Історична правда. Націоналісти. URL:
<https://www.istpravda.com.ua/tags/natsionalisti/>